

COMPLEXELE DE TIP GÁVA-HOLIHRAĐY — O COMUNITATE CULTURAL-ISTORICĂ

DE

G. I. SMIRNOVA (LENINGRAD)

Sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în zona carpatică a Ucrainei, corespunzând perioadelor Bronz D și Hallstatt A și B după P. Reinecke, sînt reprezentate prin două culturi arheologice principale: cultura Noua și cultura hallstattiană tracică care a înlocuit-o, cunoscută sub denumirea de grupa Holihradý. Cercetarea, în ultimele două decenii, a obiectivelor din această perioadă (dintre care cel mai interesant și mai reprezentativ este așezarea cercetată prin ample săpături de la Mahala, pe malul Prutului) a permis să se vorbească despre contactul cronologic al culturilor menționate și au confirmat punctul de vedere, exprimat mai înainte, despre lipsa înruderii genetice dintre ele¹.

Problema despre caracterul intrusiv al grupei Holihradý s-a pus de multă vreme, din momentul descoperirii primelor complexe de acest tip. La început s-a considerat drept zonă a originii lor vastul teritoriu carpato-dunărean sau diferite regiuni componente ale acestui teritoriu². I. K. Sveșnikov a fost primul care a încercat să lege grupa Holihradý de anumite culturi din hallstattul timpuriu — Val și Chotin³. Mai tîrziu, pentru rezolvarea problemei s-au adus corective și precizări. Asemănarea grupei Holihradý cu complexele culturii Gáva din zona Tisei Superioare, dintre care studiată mai amănunțit și publicată în acea vreme era așezarea de la Somotor din sud-estul Slovaciei, a permis să se vorbească despre apropierea genetică a grupelor de monumente comparate și să se considere zona Tisei Superioare ca fiind posibilă patrie a triburilor Holihradý⁴.

Intensele cercetări ale complexelor hallstattiene timpurii din România și cunoașterea materialelor inedite aparținînd culturii Gáva din muzeele din Ungaria ne îndeamnă să ne întoarcem din nou la problema genezei grupei Holihradý și în același timp și la problema cercului de complexe Holihradý, în ansamblu.

Toate datele noi, care au devenit cunoscute pe o cale sau alta în cursul ultimilor ani, ne conving de justetea concluziilor la care s-a

¹ G. I. Smirnova, *Drevnie frakijcy v Severnom Pricernomor'e*, în MIA, 150, 1969, p. 26—30.

² T. Sulimirski, WPZ, 25, 1938, p. 129; I. K. Sveșnikov, *Pamjatniki plemen bronzovogo veka Prtkarpaťja i Zapadnoi Podolii*, autoreferatul disertației, Moscova, 1958, p. 15; A. I. Meliukova, MIA, 64, 1958, p. 30, 99.

³ I. K. Sveșnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 40.

⁴ G. I. Smirnova, KSMoscova, 105, 1965, p. 117; aceeași, în *Drevnie frakijcy* ... p. 27—30

ajuns mai demult despre înrudirea complexelor de tip Gáva și Holihradý, ceea ce permite și lărgirea arealului lor de răspîndire și asupra Transilvaniei, unde se cunosc așezări și cetăți (asemănătoare în multe privințe cu grupa Gáva-Holihradý) de tipul celor de la Reci⁵, Mediaș⁶ Teleac-Drimbar⁷ și altele. Complexul cultural analizat cuprinde zona din preajma Carpaților (în principal regiunile Cernăuți, Ivan Franco și raioanele din preajma Nistrului ale regiunii Tarnopol din R.S.S. Ucraineană), ținuturile din estul masivului carpatic, incluzînd regiunea transcarpatică a R.S.S. Ucrainene, Transilvania, Ungaria de N-E și Slovacia de S-E (fig. 1). Păreră noastră cu privire la teritoriul ocupat de complexele Gáva-Holihradý în mare măsură corespunde cu granițele stabilite pentru ele de către I. Paulik⁸, cu deosebirea că regiunea lor de răspîndire este extinsă de noi prin adăugarea ținuturilor din preajma Carpaților (din vestul Ucrainei). Menționăm însă că zona de silvostepă a R.S.S. Moldovenești, reprezentată prin complexele de tipul așezării de la Chișinău și prin cele care le-au urmat, anume grupele de tip Șoldănești și Saharna-Solonceni, ca și Moldova, nu fac parte din acest mare complex.

Complexele la care ne referim sînt cunoscute sub diferite denumiri. În zona din preajma Carpaților ele sînt numite de tip Holihradý⁹; uneori această denumire este folosită și pentru complexe analoge din regiunea transcarpatică, pentru care în același timp se folosește și calificativul de „hallstattiene”¹⁰. În Ungaria, unde cea mai mare parte a materialelor care ne interesează aici continuă să rămînă în afara circuitului științific și nesistematizate, de asemenea în partea de sud-est a Slovaciei, ele sînt cunoscute sub denumirea „tip Gáva”, „grupa Gáva” sau „cultura Gáva”¹¹. Mai tîrziu aceste denumiri au fost extinse asupra tuturor complexelor similare din jumătatea estică a bazinului carpatic, incluzînd și Transilvania¹². În literatura românească, paralel cu termenul Gáva pentru definirea lor adesea se folosește termenul de „complexele hallstattiene timpurii din Transilvania” (uneori în loc de „hallstatt timpurii” se utilizează „prima epocă a fierului”), drept etalon fiind amintite obiectivele de tip Reci, Mediaș și Cernatu¹³. În sfîrșit, la definirea acestui cerc cultural

⁵ Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghie, 1966.

⁶ E. Zaharia, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 83—104.

⁷ I. Berciu, *Al. Popa, Celticum*, 6, 1963, p. 5—25.

⁸ J. Paulik, *Sbornik Bratislava*, 62, 1968, 8, fig. 2.

⁹ I. K. Svešnikov, *MDAPV*, 5, 1964, p. 40.

¹⁰ G. I. Smirnova, K. V. Berniakovici, *ArhSbornikErm*, 7, 1965, p. 96—97; G. I. Smirnova, *SlovArch*, 14, 1966, 2, p. 397.

¹¹ A. Mozsolics, *ActaArchHung*, 8, 1957, p. 120—121; M. Šolle, *ArchRozhledy*, 9, 1957, 2, p. 237; *Praek východného Slovenska* (Mala monografia východného Slovenska, VIII, 1, 1966) p. 125—131; O. Trogmayer, *EvkSzeged*, 1963, p. 58—60; T. Kemenczei, *EvkMiskolc*, 10, 1971, p. 31—86 (Articolul lui T. Kemenczei reprezintă în fapt prima publicare a materialelor culturii Gáva din Ungaria. Materialele publicate în această lucrare nu sînt însă cele mai reprezentative pentru această cultură).

¹² J. Paulik, *op. cit.*, p. 3, urm.; K. Horedt, *Așezarea fortificată din perioada tîrzie a bronzului de la Sighetul Marmației*, Baia Mare, 1966, p. 16—17; idem, *ActaArchCarp*, 9, 1967, 1, p. 20—26; St. Foltiny, *Origini*, 2, 1968, p. 339—348.

¹³ E. Zaharia, *op. cit.*, p. 100—104; E. Zaharia, S. Morintz, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 453—460; Z. Székely, *op. cit.*, p. 39—41.

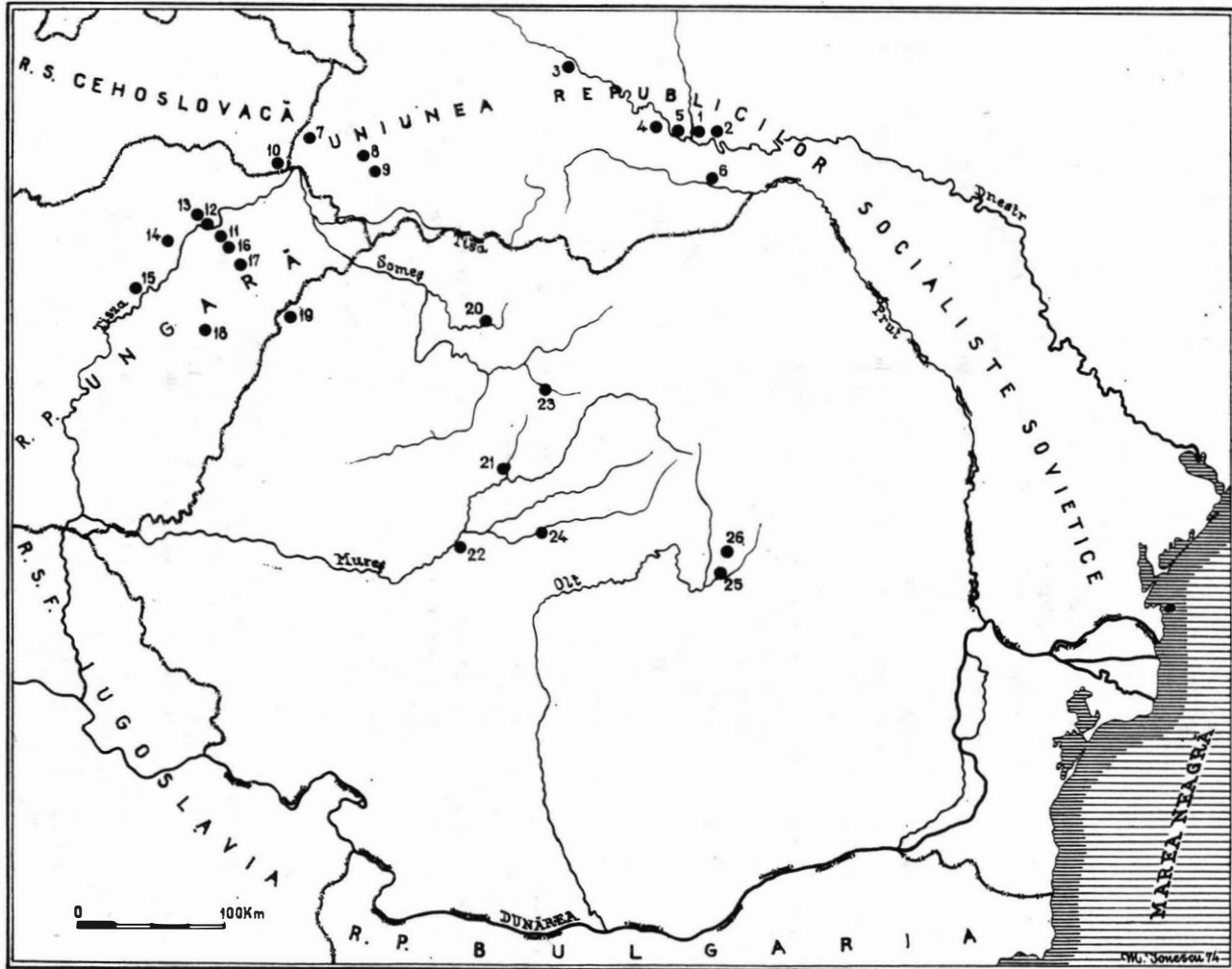

Fig. 1. Răspindirea principalelor monumente ale complexului Gáva-Holihrad : 1 Holihrad ; 2 Novosiolka-Kostiukova ; 3 Krllos ; 4 Horodnița ; 5 Zaleščiki ; 6 Mahala ; 7 Ujgorod ; 8 Șelestovo ; 9 Ardanovo ; 10 Somotor ; 11 Gáva ; 12 Taktabáj ; 13 Prügy ; 14 Köröm ; 15 Porozslo ; 16 Nyiregyháza ; 17 Nagykálló ; 18 Hajduszoboszló ; 19 Valea lui Mihai ; 20 Lăpuș ; 21 Lechința de Mureș ; 22 Drimbar-Teleac ; 23 Săratec ; 24 Medias ; 25 Reci ; 26 Cernatu.

și a diferitelor lui grupe locale în literatura sovietică este folosită pe scară largă denumirea de „cultura hallstattului tracic”¹⁴. Dar acest termen, ca și acel de „complexe hallstattiene timpurii”, are un sens foarte larg și definește culturi arheologice diferite din hallstattul timpuriu carpato-dunărean.

Ținând seama de existența contradicțiilor în denumiri se simte în prezent necesitatea de a folosi o terminologie mai precisă, corespunzătoare efectiv comunității istorico-culturale care să fie definită prin unul sau prin două complexe bine cunoscute. Pentru definirea generală se poate propune termenul de „Gáva-Holihradý”, întrucât ambele denumiri — Gáva și Holihradý — au fost puse în circulație științifică de destulă vreme și s-au fixat temeinic, ele fiind în realitate denumiri diferite ale uneia și aceleiași culturi arheologice.

Gruparea tuturor acestor obiective într-un complex Gáva-Holihradý se bazează pe asemănarea ansamblului elementelor de bază, care le caracterizează ca o unitate, ca o comunitate cultural istorică independentă. Primul și principalul temei al unificării îl constituie de la prima vedere identitatea ceramicii, în ceea ce privește tehnica confecționării și factura, folosirea acelorași forme de vase, procedeele și motivele ornamentale. O trăsătură comună ceramicii Gáva-Holihradý o constituie folosirea ca degresant în amestecul pastei a ceramicii pisate, utilizarea în masă, a lustruirii suprafeței negre a vaselor de uz comun, lucrute cu deosebită grijă, și realizarea culorii specifice roșie-portocalie a suprafeței interioare a vaselor numite „amfore”¹⁵.

În componența complexului ceramic intră câteva tipuri de vase care se repetă des, avînd o ornamentare caracteristică. Forma principală de vas din seria celor de uz comun era aceea de borcan fără gît, cu pereții drepecți, îngustați către fund, prevăzuți cu mînere-apucători (fig. 2/1, 2, 10, 11, 15, 16; 3/1, 2, 12, 13, 19—20; 4/1, 3, 5; 5/2; 7/4, 7)¹⁶. Din inventarul ceramicii de uz comun fac parte străchini de două tipuri — cu marginea dreaptă, puțin îndoită spre interior (fig. 2/8, 14, 23; 3/7, 8, 9, 17, 25—27; 4/10; 6/1, 4, 6)¹⁷ și cu margini vălurite, arcuite în afară (fig. 2/6, 9, 20, 24; 4/2, 4, 12; 5/1)¹⁸, apoi „amfore” cu diferite variante (fig. 2/3, 4, 12, 17, 18; 3/3, 4, 14, 15, 21, 22; 4/11; 7/8)¹⁹ cupe sau vase

¹⁴ G. I. Smirnova, KSIIMK, 70, 1957, p. 99 1; I. K. Sveșnikov MDAPV, 5, 1964, p. 40; idem, în *I miedzynarodowy kongres archeologii stowianskiej*, II, 1969, Varșovia, p. 47; A. I. Meliukova, MIA, 64, 1958, p. 75; aceeași MIA, 96, 1961, p. 35 urm.

¹⁵ I. K. Sveșnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 46; G. I. Smirnova, KSMoskova, 105, 1965, p. 110; I. Pleinerova, H. Olmerova, SlovArch, 6, 1958, 1, p. 110; J. Pastor, SlovArch, 6, 1958, 2, p. 324—326; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 87; Z. Székely, *op. cit.*, p. 10; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 340.

¹⁶ G. I. Smirnova, SlovArch, 14, 1966, 2, fig. 6/3, 7, 8; J. Pastor, *op. cit.*, fig. 8/a, b; pl. 3/4; 4/3; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 9/4; Z. Székely, *op. cit.*, pl. 2/1; 3/1, 2; 6/5.

¹⁷ I. K. Sveșnikov, MDAPV, 5, 1964, pl. 1/3, 4; J. Pastor, *op. cit.*, fig. 4/6; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 3/1—17; 4/1, 2, 4, 6—8; Z. Székely, *op. cit.*, pl. 3/5, 6; 4/11, 12, 14, 15.

¹⁸ I. K. Sveșnikov, MDAPV, 5, 1964, pl. 1/1; 2/9; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, fig. 17/10, 11; Z. Székely, *op. cit.*, pl. 5/10.

¹⁹ I. K. Sveșnikov, MDAPV, 5, 1964, pl. 1; idem, în *I miedzynarodowy kongres...*, II, pl. 1/20, 45; A. I. Meliukova, MIA, 64, 1958, fig. 3/1; J. Pastor, *op. cit.*, fig. 5; pl. 1/1; 2/1, 3, 6; 3/5; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 5; 10/1, 6—8; 11/10, 12; J. Paulík, *op. cit.*, p. 12—20, fig. 3, 4, 7; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 340, fig. 3, 4; F. Tompa, 24—25, BerRGK, 1934—1935, pl. 48/6.

cu umeri proeminenți și cu gît drept, a căror margine era adesea în formă de pilnie (fig. 2/5, 13, 19; 3/5, 6, 16, 23; 24/13; 6/5, 13; 7/1, 2)²⁰. Încă o formă a ceramicii de uz comun este reprezentată de cești adînci, specifice atît prin profil cît și prin caracterul modelării și fixării tortii (fig. 3/10, 11, 18, 28, 29; 6/21)²¹. Se întîlnesc de asemenea vase mici cu picior tronconic gol (fig. 2/7, 22; 4/8)²².

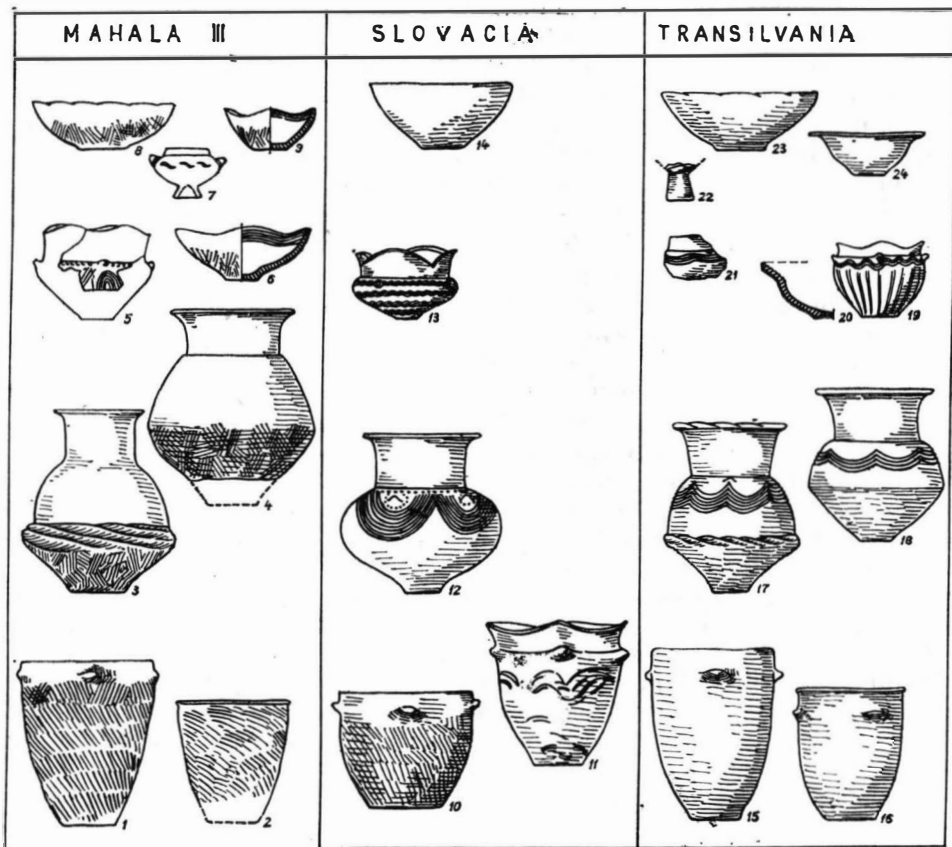

Fig. 2. Ceramică din orizontul Mahala III — Somotor I — Reci I. 1—9 Mahala; 10—14 Somotor; 15—18, 21—24 Reci; 19—20 Lechința de Mureș (10 după J. Eisner; 11—14 după J. Pastor; 15—18, 21—24 după Z. Székely; 19—20 după D. Popescu; scări diferite).

Ceramica de masă este bogat ornamentată cu caneluri, care formează benzi orizontale și verticale sau semicercuri și ghirlande. Ceramicii din

²⁰ I. K. Svešnikov, în *I miedzynarodowy kongres...*, II, pl. 1/15; J. Pastor, *op. cit.*, pl. 1/3; 4/1; D. Popescu, *Dacia*, 2, 1925, fig. 2, pl. 1/3, 10; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 7/2, 3; 8/2, 3; J. Paulik, *op. cit.*, p. 26—27, fig. 6.

²¹ D. Popescu, *op. cit.*, fig. 4; J. Pastor, *op. cit.*, fig. 3; E. Zaharia *op. cit.*, fig. 6/1, 4; K. Horedt, *Așezarea...*, fig. 8/1.

²² E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 8/8—10; Z. Székely, *op. cit.*, pl. 5/4.

această categorie, în special celei timpurii, îi este specific, de asemenea, și decorul incizat vălurit, realizat cu o unealtă cu dinți ascuțiți (fig. 2/5, 13, 19, 21; 4/13)²³.

Toate trăsăturile enumerate ale ceramicii, cu toate schimbările ce s-au produs în cursul procesului îndelungat de evoluție a grupei Gáva-Holihradý, apar în asociere constantă, ceea ce în ansamblu determină unitatea și specificul monumentelor studiate.

Comunitatea poate fi urmărită și pe o serie de alte elemente, cum ar fi topografia și caracterul așezărilor, tipurile de locuințe și ritul funerar.

Se cunosc două feluri de așezări de tip Gáva-Holihradý — așezări neîntărite și așezări fortificate (cetăți). Și unele și altele ocupă porțiuni de teren pe înălțimi, cu pante abrupte greu accesibile — acestea sînt măguri și dealuri izolate, prelungiri de terase sau platouri înconjurată de ripe adînci. De obicei ele se află lângă văile rîurilor, mari sau mici, adesea la confluența lor²⁴.

Problema raportului cronologic dintre așezări și cetăți nu a fost încă studiată în chip special. Judecînd pe baza grosimilor depunerilor, în care cercetătorii deosebesc cîteva orizonturi și, avînd în vedere deosebirile clare din cadrul ceramicii, se poate admite că întăriturile unei serii întregi de complexe din Transilvania (de exemplu: Teleac-Drîmbar²⁵, Mediaș²⁶) au apărut pe locul unor așezări deschise.

În toate complexele de tip Gáva-Holihradý unde s-au efectuat săpături, s-au înregistrat urmele unor locuințe de tip bordei sau de suprafață. La acestea din urmă, studiate încă insuficient, pereții erau alcătuiți dintr-o carcasă de lemn, acoperită cu fețuială de lut. Acoperișul se sprijinea pe pari²⁷. Un element specific complexelor Gáva-Holihradý îl constituie locuințele adîncite în sol. Bordeiele cu groapa de formă ovală predomină în raport cu cele rotunde sau rectangulare, coexistînd uneori unele cu altele²⁸. De regulă lipsesc din cuprinsul lor urmele de pari. Multe dintre aceste locuințe se remarcă prin relativ marea lor adîncime (0,70 m și mai mult); în lungul malurilor unora sînt prispe de pămînt (lavîțe)²⁹. În orientarea construcțiilor de acest tip nu se constată o anumită regulă. Pe lângă construcțiile orientate cu axul E—V, ca de exemplu bordeiul 2

²³ J. Pastor, *op. cit.*, p. 325, pl. 1/5; 4/1; D. Popescu, *op. cit.*, pl. 1/5, 10; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, fig. 16/3; E. Zaharia, *op. cit.*, fig. 11/1—8; J. Paulik, *op. cit.*, fig. 6.

²⁴ I. K. Svešnikov, MSAPV, 5, 1964, p. 44; G. I. Smirnova, SlovArch, 14, 1966, 2, p. 397; Z. Székely, *op. cit.*, p. 39—41; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 14—16; K. Horedt, *Așezarea...*, p. 3—6, 20—22; idem, în *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit, Nitra, 1970*.

²⁵ I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 16—24.

²⁶ E. Zaharia, *op. cit.*, p. 84—94.

²⁷ G. I. Smirnova, în *Drevnte frakijcy...*, p. 15—19, 22—23, fig. 3/8, 10; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 18, fig. 8; I. M. Maleev, Visnik Kiiivs'kogo Universitetu, 13, 1971, p. 108—109.

²⁸ G. I. Smirnova, în *Drevnte frakijcy...*, p. 19—22; J. Pastor, *op. cit.*, p. 324; Z. Székely, *op. cit.*, p. 5—6, 19—21, 29—30; I. M. Maleev, *op. cit.*, p. 108; T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 37, 59.

²⁹ Lavîțele sînt caracteristice pentru bordeiele din așezările de la Mahala și Somotor și sînt cunoscute în așezarea fortificată de la Mediaș (E. Zaharia, *op. cit.*, p. 85, nota 9, fig. 2/c—d).

din așezarea de la Mahala și majoritatea locuințelor de la Somotor, se cunosc bordeie orientate NV-SE sau NE-SV ³⁰.

Vetrele descoperite în locuințele de suprafață sau în bordeie, ca și în afara lor, sint peste tot identice. Ele au aspectul unor suprafețe netede de fețuială de lut, de formă circulară. La realizarea lor adesea se foloseau pietre sau fragmente ceramice, din care se făcea baza vetrei. Aceasta era apoi acoperită cu un strat neted de lut, avînd de jur împrejur o margine îngroșată. Uneori marginile vetrelor erau delimitate cu pietre ³¹.

Cuptoare cu carcasă de lut, mai ales în formă de cupolă, și așa-numitele „sisteme de încălzire”, în forma unor gropi adînci (cu pereți verticali sau piriforme în secțiune), cu resturi de vetre plane sau de cuptoare cu carcasă, descoperite la Mahala ³², nu constituie o excepție în cercul complexelor Gáva-Holihrad. Astfel, cuptoare cu cupole, amenajate pe podea sau în gropi nu prea adînci s-au identificat în așezările de la Ujgorod ³³ și la Zalešciki ³⁴. În același timp după cum am menționat deja, sistemele de încălzire de tip Mahala își găsesc analogii în complexele cu suprafață restrînsă, adîncite, cu cuptor pe fund, de pe Dealul Somotor, care au fost considerate de către autorii săpăturilor ca fiind bordeie ³⁵. Este posibil ca aceiași fel de gropi de încălzire să fi fost descoperite în așezarea de la Reci (de exemplu micul bordei nr. 1) ³⁶. În afară de aceasta, cuptoare în gropi piriforme au fost găsite și în așezarea fortificată de la Šelestov și la Zalešciki ³⁷.

Încheind analiza metodelor de construcție a locuințelor, se cuvine să mai menționăm un detaliu de caracter general, care are, după cum ni se pare, o legătură directă cu locuințele și cu cuptoarele în special. Este vorba de așa-numitele greutateți sau conuri, care se întîlnesc mereu în așezările grupei Gáva-Holihrad (fig. 7/5, 6) ³⁸. Se pot aduce exemple de descoperire a lor, fie lîngă vetre, fie în interiorul cuptoarelor ³⁹. Lucrate din lut, aceste obiecte au forma tronconică sau, mai rar, conică cu un orificiu transversal, de cele mai multe ori în partea superioară. Admițînd că unele dintre acestea, caracterizate prin dimensiuni reduse, au fost

³⁰ Bordeiu 2 de la Mahala și locuințele adîncite de la Reci, Porumbenii Mari (Z. Székely, *op. cit.*, p. 5–7, 29–30) și de la Zalešciki (I. M. Maleev, *op. cit.*, p. 108).

³¹ G. I. Smirnova, în *Drevnie frakcijy...*, p. 15–19, 23, fig. 8, 9; J. Pastor, *op. cit.*, p. 324; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 85, nota 9, 10; Z. Székely, *op. cit.*, p. 5–7, 19–21, 39–40; K. V. Berniakovici, Naučnye zapiski Užgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 13, 1955, p. 173–175, fig. 2.

³² G. I. Smirnova, în *Drevnie frakcijy...*, p. 19, 23, fig. 3/8, 9.

³³ K. V. Berniakovici, *op. cit.*, p. 179.

³⁴ I. M. Maleev, *op. cit.*, p. 109.

³⁵ G. I. Smirnova, *Drevnie frakcijy...*, p. 28.

³⁶ Z. Székely, *op. cit.*, p. 5–6.

³⁷ E. A. Balaguri, în *Doslidžennja starodavnoj istorii Zakarpattja*, Ujgorod, 1972, p. 31–33, fig. 17; I. M. Malleev, *op. cit.*, p. 109–110.

³⁸ I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 20, fig. 12/1; 15/10; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 94; I. K. Svešnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 52–53, pl. 2/10, G. I. Smirnova, SlovArch, 14, 1966, 2, p. 399–400, fig. 5/5.

³⁹ Z. Székely, *op. cit.*, p. 7; G. I. Smirnova, SoobErm, 1958, 13, p. 69; aceeași, *Drevnie frakcijy...*, p. 23; I. M. Maleev, *op. cit.*, p. 109.

folosite în legătură cu țesutul, credem că altele, mai ales în funcție de înălțime și masivitate, au avut un alt rol. Ținând seama de forma acestor obiecte, de dimensiunile lor și de existența orificiului, și, având în vedere de asemenea condițiile în care au fost descoperite, se poate presupune că aceste conuri au servit ca obiecte speciale pentru pregătirea hranei pe foc. Printre obiectele de lut al căror rost este necunoscut, dar, foarte probabil, având un rol gospodăresc, se cuvine să amintim și alte piese caracteristice pentru complexele Gáva-Holíhrady. Acestea sînt obiecte nu prea mari, în formă de mosoare, cu secțiuni rotundă sau ovală și cu extremitățile mai îngroșate, cunoscute în literatura arheologică sub denumirea de „mosoare” (fig. 6/2, 3)⁴⁰. Există, de asemenea, obiecte în formă de cercuri, de diferite dimensiuni (diametrul lor variază, în medie, între 4–6 cm), modelate din lut⁴¹.

Într-o categorie de obiecte mai rar întîlnite, care după părerea multor cercetători sînt obiecte de cult, trebuie, de asemenea, să includem figurinele zoomorfe, ce se găsesc în multe dintre așezările menționate aici⁴². Figurinele sînt modelate convențional, dar unele dintre ele sînt foarte schematizate, în timp ce altele sînt mai realiste. Printre ele pot fi determinate, fără greutate, unele sau altele dintre animalele domestice : oaia, taurul, capra, calul.

Prezentînd caracteristicile comune ale monumentelor Gáva-Holíhrady nu putem trece cu vederea un astfel de element cum este ritul funerar, cu toate că el este foarte puțin studiat.

Pînă în prezent sînt bine cunoscute abia cinci necropole din diferite perioade, reprezentate prin urne cu resturile incinerăției și prin vase de ofrandă. Este vorba de necropolele plane de la : Ostrica⁴³, Sopot⁴⁴, Kolodrobka⁴⁵ în regiunile vestice ale Ucrainei, Taktabaj⁴⁶ și Vencello⁴⁷ în Ungaria.

Lista complexelor funerare poate fi îmbogățită prin adăugarea cîtorva morminte de incinerăție în urnă, descoperite fie chiar pe teritoriul așezărilor de tip Gáva-Holíhrady (Somotor, Recsi, Mediaș⁴⁸), fie în afara lor (Gáva, Nyíregyháza ș.a.)⁴⁹. Ritul în toate cazurile cunoscute pare să fie

⁴⁰ I. K. Svešnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 52, pl. 2/5, 6, 7; G. I. Smirnova, SlovArch, 14, 1966, 2, p. 402, fig. 5/4; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 94; T. Kemenczci, EvkMiskolc, 10, 1971, pl. 16/10–13.

⁴¹ J. Pastor, *op. cit.*, p. 323 (Muzeul Slovaciei de est, Kosice); I. Mitrofan, ActaMN, 4, 1967, fig. 2/2.

⁴² I. K. Svešnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 53, pl. 1/16, 17; idem, SA, 1, 1968, p. 22, fig. 3, 8, 9, 10; K. Horedt, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 527–534, fig. 2/6; Z. Székely, *op. cit.*, pl. 7/6; I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, fig. 13/1–5, 7; 14/4–8; astfel de figurine s-au găsit la Somotor (depozitul Muzeului Slovaciei de est, Kosice).

⁴³ G. I. Smirnova, ArhSbornikErm, 15, 1973, p. 17.

⁴⁴ Nepublicată. Descoperită în anul 1972 de L. I. Krušelničkaia, Lvov.

⁴⁵ Nepublicată. Descoperită în 1964 de L. I. Krušelničkaia, Lvov.

⁴⁶ F. Tompa, *op. cit.*, p. 103, pl. 48/4–6; T. Kemenczci, EvkMiskolc, 10, 1971, fig. 37, 69.

⁴⁷ Nepublicată. Descoperire întîmplătoare din 1913. Depozitul Muzeului Nyiregyháza, nr. inv. 62, 204.

⁴⁸ J. Eisner, *Slovensko v praveku*, Bratislava, 1933, p. 146–147, pl. 48/5, 6; Z. Székely, *op. cit.*, p. 8–9; I. Nestor, E. Zaharia, *Materiale*, 7, 1961, p. 174, fig. 2/8.

⁴⁹ Descoperiri întîmplătoare de vase, îndeplinind funcția de urnă, găsite la Gáva (J. Paulik, *op. cit.*, fig. 4/2), Nyiregyháza (Muz. Nyiregyháza, Nr. inv. 62, 156, 4) și în alte puncte din Ungaria (cf. T. Kemenczci, *op. cit.*, p. 35–37).

unitar : necropole fără nici un fel de semn la suprafață, incinerarea celor decedați, urmată de înmormântarea în urne a resturilor cinerare. Toate celelalte caracteristici și detalii ale ritualului funerar nu pot fi precizate pe baza datelor existente (dintre care o mare parte sînt nepublicate).

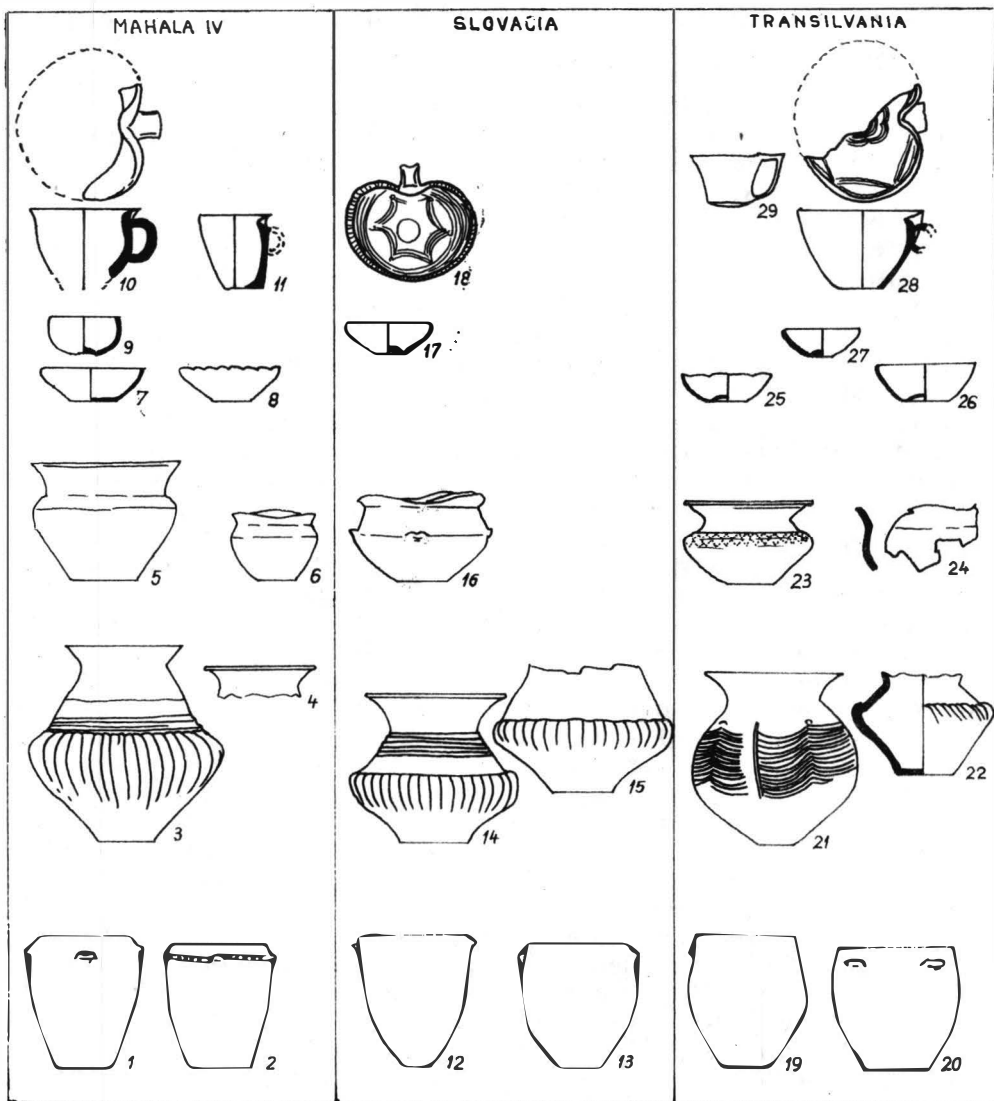

Fig. 3. Ceramică din orizontul Mahala IV – Somotor II – Mediaș. 1–11 Mahala; 12–18 Somotor; 19–21, 23–29 Mediaș; 22 Drîmbar-Teleac (12–18 după J. Pastor; 19–21, 23–29 după E. Zaharia; 22 după I. Berciu și Al. Popa; scări diferite).

Încheind trecerea în revistă a caracteristicilor principale care dovedesc unitatea cultural-istorică a complexelor Gáva-Holihrady, trebuie să mai amintim despre încă un grup de izvoare pe care noi nu le analizăm,

cu toate că ele confirmă această unitate. Avem în vedere depozitele de obiecte de bronz, unitare din punct de vedere tipologic și al componenței, descoperite pe teritoriul de răspîndire al culturii Gáva-Holihradý, dovădind nu numai sincronismul ci și faptul că multe dintre ele au aparținut purtătorilor acestei culturi deși tipurile de obiecte care intră în componența lor au avut o arie de răspîndire mai largă decît regiunile locuite de triburile Gáva-Holihradý⁵⁰.

Avînd în vedere caracteristicile acestei categorii de material arheologic, ca rezultat al producției specializate în serie, cu o largă circulație în cuprinsul Europei centrale, ea nu poate fi considerată, prin caracterele ei, egală ca valoare cu acele elemente etnografice importante cum sînt ceramica lucrată în cadrul gospodăresc, așezările cu bordeie cu instalații de încălzire specifice, ritul funerar, obiceiurile. Chiar și între podoabele care intră în componența depozitelor, și care reprezintă unul dintre indicii etnografici mai importanți, nu s-a reușit pînă acum separarea unor tipuri, specifice numai culturii Gáva-Holihradý. În cadrul depozitelor, podoabe comune dar nespecifice acestei culturi, întrucît ele au fost folosite în general în același timp și în alte zone ale regiunii carpato-dunărene și ale Europei centrale, sînt diferitele variante de fibule de tip „*passementerie*”, fibule cu scut mic ornamentat, pandantive în formă de semilună cu capete deschise, brățări cu secțiune rombică, piese de centură ornamentate⁵¹. Din păcate, atît complexele de locuire cît și cele funerare sînt sărace în podoabe de bronz; de aceea este aproape imposibil să fie confirmate concluziile la care s-a ajuns pe baza conținutului depozitelor, cu ajutorul podoabelor.

Din cele expuse rezultă că aceste complexe arheologice asemănătoare între ele ocupă un teritoriu vast și anume: regiunile cuprinse în partea de est a bazinului carpatic și în ținuturile vecine acestuia spre nord-est. Unitatea lor se stabilește nu pe temeiul unor obiecte izolate, ci în funcție de întreg complexul arheologic, pe baza nu a unor obiective izolate, ci pe baza unei serii de complexe asemănătoare, cunoscute la un moment dat.

Este de la sine înțeles că, pe lângă elementele de asemănare, există și unele deosebiri, dar ele sînt de ordin secundar și se explică fie prin apartenența acestor așezări și necropole la perioade diferite, fie prin dezvoltări locale. Astfel, substratul local, deosebit în unele ținuturi ale teritoriului studiat și contactele cu vecinii au imprimat un anumit aspect caracterului culturii materiale. Dar acestea nu alterează în nici un fel unitatea culturii arheologice, în sens larg.

Unitatea complexelor Gáva-Holihradý, urmărită prin elementele etnografice caracteristice, ne permite să o atribuim unor triburi înrudite, cu origine comună. Este cunoscut faptul că, într-o serie de regiuni din aria lor de răspîndire, cultura acestor triburi nu are rădăcini locale. Cu toate că problema originii comunității Gáva-Holihradý se află într-un stadiu incipient de studiu este evident că unele dintre culturile care au

⁵⁰ I. K. Sveșnikov, MDAPV, 5, 1964, p. 53—60, pl. 3; K. Berniakovici, SlovArch, 8, 1960, 2, p. 325; T. Kemenczei, EvkNyiregyháza, 6—7 (1963—1964), 1965, p. 19—45; idem, EvMiskolc, 6, 1966, p. 77—78; idem, EvkMiskolc, 8, 1969, p. 34—43; M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 177; D. Berciu, *Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte Rumäniens*, Antiquitas, 4, 1966, p. 41—51, fig. 13—14.

⁵¹ M. Rusu, *op. cit.*, p. 189; T. Kemenczei, EvkNyiregyháza, 6—7 (1963—1964), 1965, p. 42.

precedat-o nu au participat în chip nemijlocit la formarea ei. Din numărul lor face parte nu numai cultura Noua, ci și cultura Wietenberg⁵² și, probabil, complexele de tip Suciul de Sus-Stanovo.

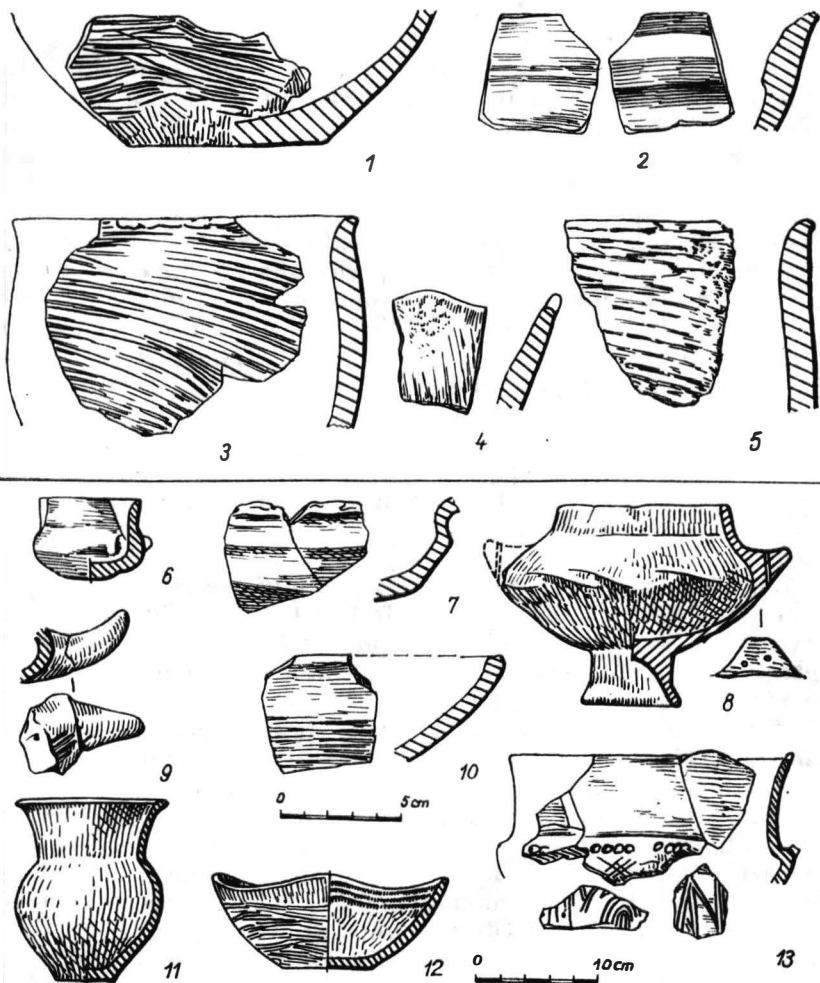

Fig. 4. Ceramică din orizontul Mahala III. 1–5 din stratul de cultură; 6–13 din groapa-cuptor nr.18.

Grupa de monumente Berkesz-Demeşer din nord-estul Ungariei de asemenea nu poate fi considerată ca fiind o componentă de bază a culturii Gáva⁵³.

⁵² I. K. Sveşnikov, in *I miedzynarodowy kongres ...*, II, p. 47, G. I. Smirnova, in *Drevnie frakijcy ...*, p. 26–27; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 98; K. Horedt, *ActaArchCarp*, 9, 1967, 1, p. 24; idem, *Germania*, 45, 1967, p. 48.

⁵³ T. Kemenczei, *ArchErt*, 90, 1963, p. 188; T. Kovács, *ActaAntArch*, 10, 1966, p. 70–73; idem, *FoliaArch*, 18, 1966–1967, p. 55.

Vorbind despre neparticiparea culturilor și grupelor menționate la formarea culturii Gáva nu se poate, fără îndoială, contesta faptul preluării de către cultura Gáva, de la culturile locale, a unor elemente diferite, care îi dau o anumită nuanță locală, neinfluențând însă aspectul general.

Fără a-și concretiza părerile lor, specialiștii admit că cultura Gáva a moștenit unele tipuri ceramice de la grupa Berkesz-Demecser⁵⁴. Este posibil că unele tradiții ale culturii Noua s-au menținut la purtătorii comunității culturale Gáva-Holihradý. Nu putem fi însă de acord cu presupunerea unei serii de cercetători, după care oalele de uz comun, caracteristice culturii Noua (așa-numitele vase în formă de sac), au servit drept prototip pentru tipurile de vase corespunzătoare din cultura Gáva-Holihradý⁵⁵. La prima vedere, tipurile de vase comparate par a fi asemănătoare după aspectul lor general, dar, în realitate, ele se deosebesc substanțial unele de altele. La ele este deosebită nu numai tehnologia (compoziția pastei, prelucrarea suprafeței), ci și proporțiile și elementele decorative (la unele, predominarea briurilor în relief, aplicate, în asocieri cu creșturile — la altele, predominarea proeminențelor-apucători⁵⁶).

În căutarea unui pretendent posibil la rolul de „precultură” Gáva, adesea se menționează una dintre culturile locale ale bazinului carpatic și anume cultura Otomani târzie. În această privință, unii consideră că diferitele sale elemente (unele tipuri de vase, metode de ornamentare, caracteristicile tehnologiei ceramice) sînt legate prin originea lor de cercul sudic al monumentelor de tip Vatina—Virșeț—Cîrna⁵⁷, iar alții le leagă de culturile locale: Egyek și Piliny⁵⁸.

Totodată, într-o serie de lucrări românești, se remarcă o anumită tendință de a deriva monumentele din Hallstattul timpuriu al Transilvaniei din cîteva culturi locale de la sfîrșitul epocii bronzului, care s-au transformat într-o grupă independentă, sub acțiunea elementelor de origine apuseană⁵⁹.

T. Kemenczei, un bun cunoscător al problemelor originii comunității culturale Gáva-Holihradý, fără a nega rolul componentei autohtone, acordă o importanță deosebită în formarea ei culturilor străine, de origine sudică, dunăreană: grupelor Pecica, Vatina târzie și Dubovac⁶⁰. Conform punctului său de vedere, cei veniți, deplasîndu-se spre nord și spre est dinspre partea de sud-vest a României și din regiunile învecinate ei ale Ungariei și Iugoslaviei, au asimilat populația locală, reprezentată în teritoriile ocupate de ei prin diferite monumente arheologice. Din elementele de cultură ale cuceritorilor și învinșilor s-a format o nouă cultură, care prezintă mai multe variante. Dintre acestea fac parte grupa Gáva din partea de nord-est a Ungariei și din regiunea transcarpatică a U.R.S.S. și complexe de tip Lăpuș-Reci din Transilvania.

⁵⁴ T. Kovács, *ActaAntArch*, 10, 1966, p. 73.

⁵⁵ E. Zaharia, *op. cit.*, p. 98; Z. Székely, în *Actes du VII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, I, Praga, 1970, p. 736.

⁵⁶ G. I. Smirnova, în *Drevnie frakijcy...*, p. 14, 20, 25, fig. 7, I/1, 2; II/1, compară cu fig. 7, II/2; III/1, 2.

⁵⁷ J. Paulik, *op. cit.*, p. 39; S. Morintz, în *Actes du VII Congrès...*, I, p. 730—731.

⁵⁸ K. Horedt, *ActaArchCarp*, 9, 1967, 1, p. 24—25.

⁵⁹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 41—42; Z. Székely, în *Actes du VIIIe Congrès...*, I, p. 737.

⁶⁰ T. Kemenczei, *EvkMiskolc*, 10, 1971, p. 50—55, 66—67.

Astfel, mulți dintre cercetători, recunoscînd rolul unora sau altora dintre culturile locale, sînt de părere că la formarea culturii Gáva a participat o componentă sudică, dunăreană. În ansamblu, însă, problema elementelor care au participat la formarea acestei culturi și a locului ei de origine necesită continuarea cercetărilor. După părerea noastră, această problemă trebuie studiată în chip complex, avînd în vedere toate elementele și în primul rînd manifestările caracteristice timpurii ale comunității culturale Gáva-Holihrađy, ceea ce lipsește acelor lucrări care direct sau tangențial se referă la tema dată. Constatînd faptul că, într-o serie de zone din aria lor de răspîndire, triburile Gáva-Holihrađy sînt intruse, este important de precizat în ce etapă s-a produs deplasarea lor în diferitele zone din bazinul carpatic, ceea ce necesită diferențierea cronologică a obiectivelor. În această direcție au lucrat paralel specialiști din diferite țări și s-a ajuns deja la anumite rezultate. Drept bază pentru clasificarea monumentelor, în toate cazurile, este folosită tipologia ceramicii, ale cărei modificări se pot urmări destul de clar în timp.

Pe baza analizei tipologice a ceramicii din bordeiele și gropile așezării de la Somotor, I. Paulik a făcut încercarea de a împărți în două etape materialele acestui obiectiv. Una dintre ele, cea mai timpurie, el a atribuit-o culturii Gáva, iar pe cea de-a doua, orizontului Somotor al aceleiași culturi, considerînd, însă, că formarea așa-numitului tip Somotor s-a desfășurat sub influența puternică a cerului cultural podolic ⁶¹.

Cercetătorii români împart Hallstattul timpuriu al Transilvaniei în următoarele trei etape: 1) Sîntana—Lăpuș—Pecica (în lucrările din ultimul timp numai Lăpuș), corespunzătoare, după părerea lor, culturii Gáva din Ungaria; 2) Reci I; 3) Mediaș I, II, III, în care, pe lângă Mediaș, se includ monumentele: Reci II, Cernatu, Lechința de Mureș, Teleac-Drimbar ș.a. ⁶².

Nu se constată o unitate de păreri cu privire la problema dacă aceste faze reprezintă verigi succesive ale unei singure culturi. E. Zaharia și S. Morintz nu se încumetă, pînă acum, să afirme că aceste etape reprezintă o serie evolutivă unitară; în același timp, Z. Szekely consideră monumentele de tip Mediaș ca reprezentînd o evoluție a grupeii Reci I ⁶³.

Obiectivele de tip Holihrađy sînt de asemenea împărțite în grupe deosebite în timp. Datorită descoperirilor de la Mahala, în schema evoluției lor a fost definită o verigă timpurie, corespunzătoare celui de-al treilea orizont al acestei așezări și numită Holihrađy timpuriu ⁶⁴ (în text, mai

⁶¹ J. Paulik, *op. cit.*, p. 21—38.

⁶² M. Rusu, *op. cit.*, p. 189; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 102—103; E. Zaharia, S. Morintz, *op. cit.*, p. 451—470; Z. Székely, *Așezări...*, p. 39—40; K. Horedt, *ActaArchCarp*, 9, 1967, 1, p. 21, nota 67.

⁶³ E. Zaharia, *op. cit.*, p. 103; S. Morintz, în *Actes du VIIe Congrès...*, I, p. 731; Z. Székely, în *Actes du VIIe Congrès...*, I, p. 737.

⁶⁴ G. I. Smirnova, *KSMoscova*, 105, 1965, p. 109; aceeași, în *Drevnie fraktjcy...*, p. 19 urm.; aceeași, *Über die Entstehung der Denkmäler der Holihrađy-Gruppe im Vorkarpaten-gebiet*, în *Les rapports et les communications de la délégation des archéologues de l'U.R.S.S. VIII Congrès International, Belgrade, 1971, Moscova, 1971*, p. 1—11.

departe, Mahala III)⁶⁵. Drept criteriu principal pentru definirea acestuia au servit deosebiri evidente din domeniul ceramicii, din cadrul unor complexe închise, cum sînt bordeiele și diferitele gropi. Datele de stratigrafie orizontală sînt confirmate de acelea ale stratigrafiei verticale, care oglindește clar succesiunea cronologică a orizonturilor culturale din așezarea Mahala.

Una dintre trăsăturile specifice ceramicii stratului Mahala III o constituie apariția pe suprafața exterioară a vaselor a unor fascicole de linii. Acestea sînt trase neregulat, cu un smoc de iarbă uscată sau de paie. La borcanele folosite pentru prepararea hranei, cu astfel de linii este de obicei acoperită toată suprafața, de la margine pînă la fund, iar pe vasele de servit mîncarea, dungile sînt făcute mai ales pe partea inferioară a vaselor (fig. 2/1—2; 4/1—5; 10; 12; 5/1, 2).

Tipul de bază al ceramicii de uz comun din stratul Mahala III îl reprezintă borcanele cu pereții drepecți de formă alungită, la a căror parte superioară se află proeminente conice, mai rar proeminente rectangulare nu prea mari (fig. 2/1, 2; 4/1, 3, 5; 5/2). Din seria tipurilor principale de vase lustruite, de servit, (dealtfel ele nu sînt totdeauna lustruite și nu sînt totdeauna de culoare neagră lustruită) fac parte vasele „piriforme”, străchinile, castroanele adînci (fig. 2/3—8; 4/2, 4, 7, 10—13; 5/1). O grupă mai mică din punct de vedere cantitativ o formează cupele cu profile diferite, fără toartă, vasele cu picior și alte cîteva tipuri de vase a căror formă, din cauza stării fragmentare a materialului, încă nu poate fi determinată (fig. 2/7; 4/6, 8, 9).

Vasele „piriforme” din stratul Mahala III aveau gîtul cilindric sau aproape cilindric, cu marginea răsfrîntă, cu corpul bombat, cu linie de contact foarte evidentă între gît și corp (fig. 2/3, 4; 4/11).

La unele vase, corpul era în formă de cupolă, ca și cum ar fi fost alcătuit din două părți: eupola și strachina cu fund mic, la locul de contact dintre ele observîndu-se un *unghi* subliniat într-o serie de cazuri prin ornamentul format din caneluri oblice reliefate (fig. 2/3; 4/7).

În afară de canelurile oblice, pe partea superioară a acestor vase, se realizau caneluri care, în anumite cazuri, formau șiruri orizontale, iar în altele ghirlande. Este cunoscut și sistemul de ornamentare format din semicreuri de caneluri, mărginind proeminențele-apucători⁶⁶.

Din cele două tipuri de străchini din complexul Mahala III, numeric, predomină străchinile adînci cu gura largă. Marginea acestor vase are patru sau cinci lobi, din care cauză are aspect „vălurit”. În interior, marginea este ornamentată cu șiruri paralele de caneluri orizontale (fig. 2/6, 9; 4/2, 4, 12; 5/1). Din seria celui de-al doilea tip de străchini fac parte vasele cu marginea ușor arcuită spre interior. Ele sînt ornamentate cu caneluri oblice, dispuse de-a lungul marginii (fig. 2/8; 4/10).

Încă o formă caracteristică a ceramicii de masă o constituie vasele adînci cu gît drept sau ușor arcuit și cu corpul tronconic. Marginea acestor

⁶⁵ Noțiunile de Mahala I, II, III, IV au fost introduse în anul 1968, după noi săpături în așezare, cînd a fost descoperit stratul culturii Komarovo. Mahala I corespunde orizontului culturii Komarovo, Mahala II culturii Noua, iar Mahala III și IV corespund la două orizonturi succesive, Holihradly timpuriu și dezvoltat. Cf. G. I. Smirnova, *ArhSbornikErm*, 14, 1972, p. 24—31.

⁶⁶ G. I. Smirnova, *KSMoscova*, 105, 1965, fig. 26/3.

vase este modelată în chip original, în formă de lobi (fig. 2/5; 4/13). Adesea, pe umerii acestor vase, sînt dispuse proeminente mici de diferite forme. Ornamentarea lor este specifică: un decor incizat, în formă de valuri (continui sau întrerupte) sau de șiruri paralele, trase cu o șampilă în

Fig. 5. Ceramică din orizontul Mahala III. 1 din stratul de cultură;
2 din groapa-cuptor nr. 18.

formă de pieptene. În asociere cu un astfel de decor se întilnește acela în chip de mici adîncituri rotunde sau ovale, formînd un șir orizontal (fig. 4/13).

În complexul ceramic al complexului Mahala IV decorul incizat este necunoscut; de asemenea din cuprinsul lui dispar aproape cu totul de pe suprafața vaselor urmele fasciculelor de linii paralele trasate cu

măturica. În această etapă se constată continuarea tradiției producției ceramice din perioada precedentă, paralel cu îmbunătățirea în continuare a calității și a metodelor de realizare a vaselor. Crește cantitatea ceramicii de masă cu suprafața lustruită, iar tipurile de vase și, în special, variantele lor devin tot mai felurite.

Este clar că, în această vreme, apar noi tipuri de vase, ca, de exemplu, ceașca de o formă originală, cu o toartă scundă în bandă (fig. 3/10, 11; 6/12).

În stratul Mahala IV continuă să existe tipurile ceramice cunoscute mai înainte. Raportul procentual dintre diferitele tipuri devine, însă, altul. Se schimbă profilarea unor forme de vase și caracterul ornamentului canelat, foarte bogat și variat în această vreme. Astfel, pe oalele de bucătărie avînd profilul cunoscut încă din complexul Holihradu timpuriu, proeminențele-apucători devin mai mari și apare ornamentul în formă de brîuri în relief, aplicate, care, însă, în continuare, nu au dobîndit o răspîndire largă (fig. 7/4, 7).

Se schimbă clar profilul gîtului vaselor mai mari; în locul gîtului cilindric apare gîtul în formă de pîlnie (fig. 3/3, 4; 6/10; 7/8). Profilul în formă de pîlnie al gîtului, în asociere cu trecerea mult mai lină decît înainte de la gît la corp, dă acestor vase aspectul tronconic, ceea ce nu era caracteristic ceramicii din această categorie, în cursul etapei precedente. Starea fragmentară a materialului ceramic nu permite să determinăm deosebirea în privința compoziției decorului canelat. În cuprinsul lui se remarcă toate motivele cunoscute din al treilea strat: șiruri paralele de caneluri oblice, orizontale și verticale, ghirlande vălurite și semicercuri (fig. 6/7, 8; 7/8). Ca și mai înainte, pe umerii vaselor mari se întîlnesc adesea proeminențe-apucători. Ele sînt de forme și dimensiuni diferite: rectangulare, conice-fațetate, ovale. Între acestea se întîlnesc rar proeminențe nu prea mari, goale pe dinăuntru, dar, în acest strat, predomină apucătorile comune, modelate separat și apoi fixate pe pereții vaselor.

În complexul ceramic Mahala IV se schimbă raportul cantitativ dintre străchini. Aici predomină vasele aparținînd celui de-al doilea tip (fig. 3/7—9; 6/1, 4, 6). Între ele se constată o mare diversitate a variantelor, care se deosebesc prin profilul lor, în ansamblu, și prin forma marginii, în special, ca și prin metodele de ornamentare. Pe lângă canelurile prelungi, oblice, caracteristice decorului străchinilor Mahala III, au dobîndit o largă răspîndire alte metode și motive de ornamentare. Aci sînt multe străchini, ornamentate pe margini cu caneluri scurte, de tipuri diferite, fie cu creștături mărunte, imitînd acest sistem (fig. 6/1, 6). În interiorul lor adesea se întîlnește un ornament din linii adîncite, trasate cu capul bont al unei unelte. Linia formează un ornament în formă de ghirlande triunghiulare, sau de șiruri concentrice (fig. 6/9). Se semnaleză, de asemenea, prezența decorului alcătuit din mici proeminențe rotunde, amintind de niturile de pe vasele de bronz (fig. 6/1). În afară de străchinile cu fundul plat, în acest strat există și străchini mici avînd partea inferioară sferică, cu umbo în centru (fig. 3/9).

Între diferitele vase din orizontul Mahala IV, în afară de cele cunoscute mai timpuriu, cu marginea lobată, se întîlnesc vase cu marginea dreaptă (fig. 3/5; 7/2). La seria tipurilor de vase caracteristice se cuvin

adăugate și ceștile adinci, cu marginea rășfrintă lingă locul de fixare a torții arcuite nu prea înalte (fig. 3/10, 11; 6/12).

Să încercăm acum să comparăm datele noastre cu acele concluzii care au fost formulate de alți cercetători, cu privire la complexele corespunzătoare din preajma Tisei superioare și din Transilvania. Se cuvine

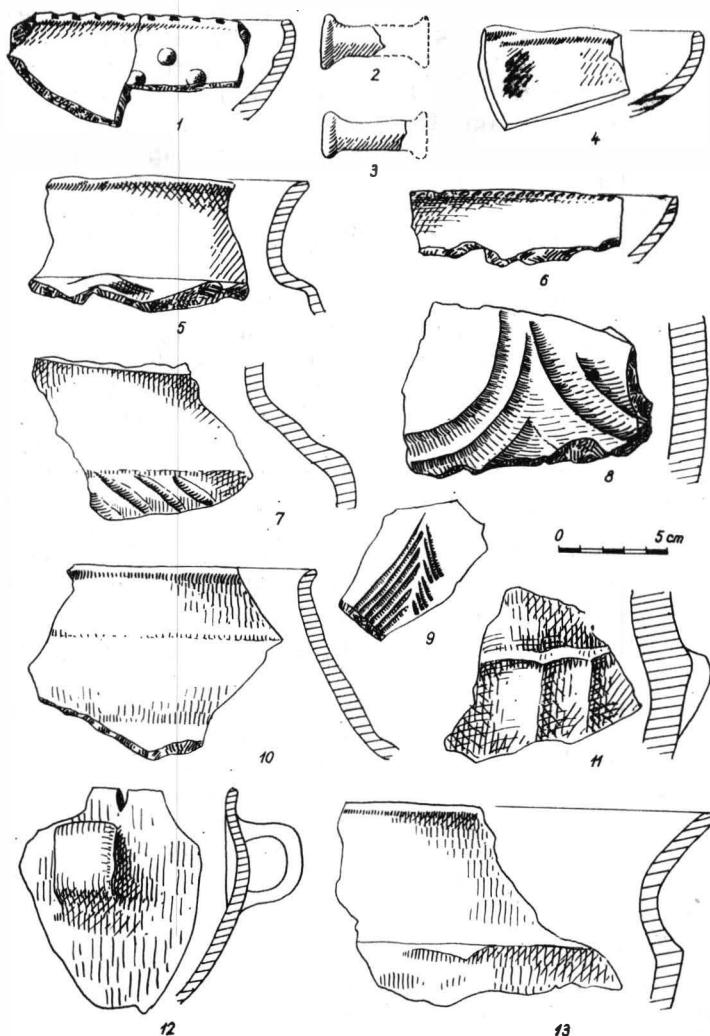

Fig. 6. Ceramică din orizontul Mahala IV. 1 din groapa nr. 19; 2, 4-13 din bordeiul nr. 1; 3 din stratul de cultură.

însă să menționăm greutățile care apar cu prilejul comparării observațiilor făcute și, în special, a acelor care se referă la etapa timpurie a complexelor de tip Gáva-Holihrad. Ele sînt cauzate de împrejurarea că, în lucrările

existente, materialul ceramic, de regulă, nu este studiat în întregime. De obicei, atenția principală este acordată analizei tipologice a vaselor pîn-tecoase („amfore”), în timp ce evoluția altor tipuri de vase nu este studiată amănunțit. Drept rezultat al unei astfel de metode selective, o serie de trăsături caracteristice pentru complexele timpurii ale culturii Gáva nu sînt amintite sau n-au fost avute în vedere.

După o serie de elemente existente, inclusiv urmele decorului făcut cu pieptenele pe suprafața unor vase⁶⁷, ceramica Mahala III poate fi comparată cu materialele Reci I. Una din trăsăturile importante asemănătoare o constituie existența la Reei I și la Mahala III a vaselor cu gîtul cilindric și corpul bombat; într-o serie de cazuri gîtul era separat de partea inferioară printr-o bandă în relief, alcătuită din caneluri oblice (fig. 2/17)⁶⁸. Ca dovezi convingătoare ale apropierii obiectelor comparate avem vasele cu marginea lobată, considerate de specialiști ca reprezentînd un element arhaic al complexului ceramic Reci I⁶⁹ și ornamentarea lor cu decor vălurit (fig. 2/21)⁷⁰.

Caracteristicile amintite ale ceramicii Mahala III corespund parțial cu acelea care, după părerea lui I. Paulik, sînt specifice complexelor timpurii ale culturii Gáva. Pentru exemplificare el menționează materialele din bordeiele 2, 6 și 7 din așezarea de la Somotor (fig. 2/10—14)⁷¹.

I. Paulik consideră ca elemente arhaice ale culturii Gáva unele caractere ale ceramicii, cum sînt: forma cilindrică sau ușor conică a gîtului vaselor mari, modelarea marginii vaselor cu lobi, în asociere cu decorul incizat, vălurit, compoziția în ghirlandă a decorului canelat de pe vasele din varianta B I (după I. Paulik⁷²). Este de remarcat că între acestea el nu amintește existența urmelor trase cu măturica pe suprafața vaselor, care, judecînd pe baza materialelor așezării de la Mahala, constituie un indiciu obligatoriu al complexelor timpurii Holihradly.

Materialelor din stratul Mahala IV le găsim analogii depline în mai multe complexe din partea de răsărit a bazinului carpatic. Ceramica Mahala IV, în ansamblul elementelor sale, este identică atît cu ceramica de la Mediaș (în principal nivelurile I și II), de la Cernatu și dintr-o serie de alte așezări din Transilvania, ca și cu olăria de la Somotor (fig. 3). Un material asemănător se găsește în multe descoperiri din răsăritul Ungariei⁷³. Tuturor acestora le este caracteristică o gamă similară de forme ceramice. Se constată varietatea tipurilor și a variantelor lor, identitatea categoriilor ceramice, asemănarea metodelor și motivelor ornamentale

⁶⁷ În publicația lui Z. Székely această particularitate a ceramicii nu este evidențiată. Însă chiar și la o observare parțială a complexului ceramic de la Reci noi am putut preciza o astfel de tehnică de prelucrare a suprafeței vaselor.

⁶⁸ Z. Székely, *Așezări...*, p. 11, pl. 2/3, 4; 3/3, 4; 4/1—3; idem, în *Actes du VIIe Congrès...*, I, p. 736; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 100.

⁶⁹ Z. Székely, *Așezări...*, p. 10—11, pl. 3/7; 5/10; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 100.

⁷⁰ Z. Székely, *Așezări...*, p. 12, pl. 5/2, 3.

⁷¹ J. Paulik, *op. cit.*, p. 21.

⁷² *Ibidem*, p. 25—30, fig. 6; 7/1—5.

⁷³ T. Kemenczei, *EvkMiskolc*, 10, 1971, pl. 3—13 și de asemenea materialele din necropola de la Taktabáj (Muz. Miskolc), din așezarea de la Poroszló (săpături P. Patay în 1971, Muzeul național din Budapesta) și de la Sevenyháza — Anjas (cercetări O. Trogmayer, 1970, Muz. Szeged).

în cadrul unității stilului. Astfel, analiza comparativă pe etape a ceramicii Gáva-Holihrady din complexele din Transilvania, de la Tisa Superioară și din zona carpatică, indiferent de trăsăturile specifice observate de cercetători pentru fiecare din zonele menționate, arată că pentru întreaga arie sînt comune o serie de elemente caracteristice. Aceasta dovedește existența unor căi comune de dezvoltare a culturii materiale a grupelor comparate și, în același timp, a unor ritmuri comune de dezvoltare.

Exemplele aduse în privința unității permit sincronizarea diferitelor monumente între ele.

Cu certitudine se poate afirma că Mahala IV este contemporană cu complexele de tip Mediaș I—II și Cernatu din Transilvania și, de asemenea, cu o perioadă relativ îndelungată din existența așezării de la Somotor. Dacă paralelizarea etapei Mahala IV cu faza Mediaș I—II nu poate fi pusă la îndoială, în schimb, sincronizarea complexelor din etapa anterioară trebuie considerată cu o anumită rezervă. Mahala III corespunde obiectivelor de tip Reci I și numai într-o oarecare măsură nivelului inferior al așezării de la Somotor. Deplinei sincronizării cu aceasta din urmă i se opune lipsa unui indiciu obligatoriu, și anume a dungilor trasate cu măturica, a căror existență este precizată în complexele culturii Gáva-Holihrady din nord-estul Ungariei⁷⁴, din Transilvania (Reci), din zona dimprejurul Carpaților și chiar la Somotor, dar nu în cuprinsul așezărilor, ci în morminte⁷⁵.

Încheind, se cuvine să stăruim asupra unei alte verigi din schema generală de periodizare a comunității culturale Gáva-Holihrady. Este vorba despre treapta Sintana—Lăpuș—Pecica, care în ultimele lucrări este numită „etapa Lăpuș”, excluzîndu-se celelalte două denumiri ca fiind neechivalente grupei de monumente studiate⁷⁶. Clasificînd etapa Lăpuș drept etapă de început a Hallstattului timpuriu din Transilvania, colegii români menționează paralele între ea și „civilizația” Gáva din Ungaria. Dar trebuie să avem în vedere că această etapă a fost definită pe baza unui material limitat, de fapt pe baza a două vase. Unul dintre ele provine din necropola tumulară de la Lăpuș, celălalt similar, dar nu identic cu primul, reprezintă o descoperire izolată, de la Valea lui Mihai⁷⁷.

Vasul de la Lăpuș, atît ca aspect general, cît și sub raportul elementelor particulare, dintre care cele mai evidente sînt proeminențele goale pe dinăuntru, mărginite de caneluri, este foarte apropiat de urna de la Gáva. Aceasta din urmă, după cum se știe, stă la începutul seriei tipologice a acestei categorii de vase, care se întîlnesc în partea de răsărit a bazinului carpatic⁷⁸. De aceea credem că sincronizarea „etapei Lăpuș”,

⁷⁴ Este vorba de așezările de la Nagykovács (depozitul Muzeului național din Budapesta), Prügy și Köröm (Cf. T. Kemenczei, *EvkMiskolc*, 10, 1971, p. 37); Vencello, Poszob, Tiszabercel și multe alte puncte din care provin materiale păstrate în colecția Muzeului din Niyregyháza; descoperirile de la Hajduszoboszló și Nyúlás se păstrează la Muzeul din Debrecen; cf. și M. Sz. Máthé, *ActaArchHung*, 24, 1972, 4, p. 400, fig. 7.

⁷⁵ J. Eisner, *op. cit.*, p. 146—147, pl. 48/5, 6 (o parte a materialelor nu este publicată ci se păstrează în muzeul din Ujgorod).

⁷⁶ Cf. nota 62 și, de asemenea, S. Morintz, în *Actes du VIIe Congrès...*, p. 730.

⁷⁷ E. Zaharia, *op. cit.*, p. 103; D. Berciu, *op. cit.*, pl. 14/1; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 346—348, nota 56, fig. 3/6; 4/3; K. Horedt, *ActaArchCarp*, 9, 1967, 1, p. 21.

⁷⁸ J. Paulik, *op. cit.*, p. 18, 25, fig. 4/2; K. Horedt, *Germania*, 45, 1967, p. 18, fig. 3.

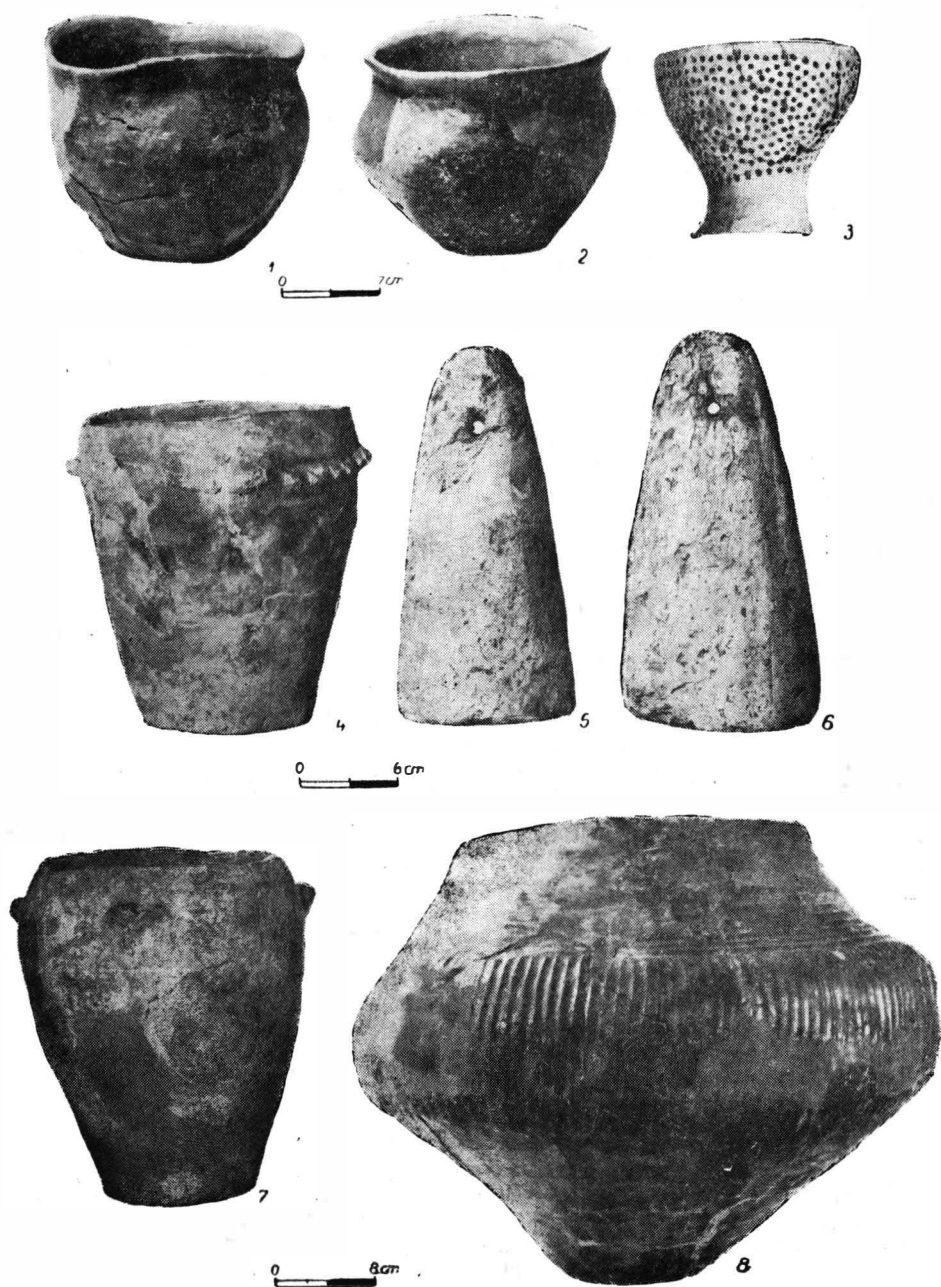

Fig. 7. Ceramică din orizontul Mahala IV. 1 din groapa nr. 16; 2 din groapa-cuptor nr. 48; 3, 8 din stratul de cultură; 4, 7 din groapa-cuptor nr. 85; 5, 6 din groapa-cuptor nr. 23.

mai bine zis a unor complexe de la Lăpuș, care au furnizat vase de tip Gáva, cu „civilizația” Gáva este pe deplin justificată. Este adevărat că poate fi vorba de compararea cronologică a complexelor Lăpuș numai cu anumite descoperiri vechi de tip Gáva, și nu cu întreaga cultură în ansamblu, întrucît este cu totul evident că această cultură, în Ungaria, este reprezentată prin complexe din diferite perioade ⁷⁹.

Întrucît din momentul precizării „etapei Lăpuș” au apărut noi date cu privire la necropola de la Lăpuș, se cuvine să facem o serie de observații cu privire la această problemă. Pornind de la publicarea preliminară ⁸⁰ și de la cunoașterea directă a materialelor de la Lăpuș, care au permis precizarea problemei caracterului culturii materiale a acestui complex, a devenit evident că obiectivul Lăpuș nu poate fi atribuit culturii Gáva (pentru începuturile ei) și că ar fi greșit să ne folosim de acest termen pentru definirea complexelor vechi de tip Gáva-Holihradý.

Astfel, pe baza datelor preliminare, complexe vechi ale culturii Gáva se localizează în zona Tisei Superioare, adică în partea de nord-est a Ungariei (regiunea Szabolcs — Szatmar, și Hajdusag (și, posibil, în zonele învecinate din nord-vestul Transilvaniei). Existența lor la est de acest teritoriu nu este încă documentată. În orice caz, în zona ucraineană a Carpaților nu cunoaștem analogii pentru urnele descrise mai sus, de tip Lăpuș — Gáva. De asemenea, mai sus, s-a arătat că în etapa următoare, relativ timpurie, a evoluției sale, corespunzătoare complexelor Reci I — Mahala III — Somotor I, complexe de tip Gáva-Holihradý au ocupat zona vestică a Carpaților răsăriteni, cuprinzînd Transilvania, nord-estul Ungariei, sud-estul Slovaciei și regiunile apusene ale Ucrainei.

Avînd în vedere că seria izvoarelor cu privire la cea mai veche etapă a comunității Gáva—Holihradý este foarte limitată, iar complexe de bază, de tip vechi, bine studiate, nu sînt încă publicate, nu putem formula încă concluzii definitive despre patria veche a acestei comunități. Pornind de la comparațiile menționate mai sus ni se pare a fi mai justă părerea lui K. Horedt, după care regiunea Tisei superioare a fost zonă de formare a culturii Gáva-Holihradý ⁸¹. În ansamblu însă, numai noi cercetări și studierea sistematică a materialelor existente și, în primul rînd, a celor din Ungaria, împreună cu precizarea cronologiei absolute a complexelor, vor ajuta la rezolvarea cu succes a problemei regiunii de origine a comunității culturale Gáva-Holihradý și a căilor ei de formare.

ПАМЯТНИКИ ГАВА-ГОЛИГРАДЫ — ЕДИНАЯ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКАЯ ОБЩНОСТЬ

РЕЗЮМЕ

В восточной части Карпатской котловины (Трансильвания, северо-восточная Венгрия, юго-восточная Словакия и Закарпатская область УССР) в период раннего гальштата (последние столетия II тыс. до н. э. —

⁷⁹ T. Kemenczei, *EvkMiskolc*, 10, 1971, p. 55—58.

⁸⁰ I. Ordentlich, C. Kacsó, *Marmația*, 1, 1969, p. 11—15; C. Kacsó, *Marmația*, 2, 1971, p. 36—48.

⁸¹ K. Horedt, *ActaArchCarp*, 9, 1967, 1, p. 24—26; idem, *Germania*, 45, 1967, p. 48 — 50, fig. 3.

начало I тыс. до н.э.) чётко вырисовывается большой круг сходных между собой археологических памятников, родственных голиградской группе Прикарпатья (рис. 1). Ввиду существующего разнобоя в наименованиях для их обозначения предлагается общий термин — «гавско-голиградские».

Объединение всех этих памятников в один гавско-голиградский круг базируется на их сходстве по сумме основных признаков, характеризующих их как единое целое, как самостоятельную культурно-историческую общность. Сходство прослеживается по таким важным этнографическим признакам как керамика, сделанная в домашних условиях (рис. 2, 3), поселения с землянками и своеобразными отопительными сооружениями, погребальная обрядность и обычаи.

В ряде областей своего ареала гавско-голиградские племена были пришлыми. Для того, чтобы установить на каком этапе произошло их продвижение в отдельные районы восточных Карпат, необходима хронологическая дифференциация памятников, хотя бы относительная. Сопоставляя существующие ныне хронологические схемы гавско-голиградских памятников, с уверенностью можно ставить в один ряд поселения Магала IV, Медиаш I и II (по Е. Захарии и С. Моринтцу) и Сомоторская гора II (по И. Паулику; рис. 3, 6, 7). Магала III соответствует объектам типа Речь I (по З. Секеи) и только в такой-то мере ранним комплексам Сомоторской горы (рис. 2, 4, 5).

Первая, самая ранняя фаза развития культуры Гава-Голиграды (так называемая ступень Гава-Лэпуш) изучена явно недостаточно. В настоящее время можно лишь констатировать, что архаические амфоры типа Лэпуш-Гава известны только в бассейне Верхнего Потисся. Вместе с тем из предложенной выше синхронизации становится очевидным, что на следующем, сравнительно раннем этапе развития (ступень Магала III — Речь I — Сомоторская гора I) культура Гава-Голиграды охватывала обширную зону Восточно-Карпатского бассейна.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1 — Карта распространения основных памятников гавско-голиградской общности. 1 Голиграды; 2 Новосёлка-Костюкова; 3 Крылос; 4 Городница; 5 Залешики; 6 Магала; 7 Ужгород; 8 Шелестово; 9 Арданово; 10 Сомоторская гора; 11 Гава; 12 Тактабай; 13 Прюдь; 14 Кёрёш; 15 Поросло; 16 Ньиредьхаза; 17 Надькалло; 18 Хайдусобосло; 19 Валеа луи Михай; 20 Лэпуш; 21 Лекинца-де-Муреш; 22 Дрымбар-Теляк; 23 Сарвэл; 24 Медиаш; 25 Речь; 26 Чернату.

Рис. 2 — Керамика горизонта Магала III — Сомоторская гора I — Речь I. 1—9 Магала; 10—14 Сомоторская гора; 15—18, 21—24 Речь; 19—20 Лекинца-де-Муреш. (10 по Я. Ейснеру; 11—14 по Я. Пастору; 15—18, 21—24 по З. Секеи; 19—20 по Д. Попеску). Масштаб разный.

Рис. 3 — Керамика горизонта Магала IV — Сомоторская гора II — Медиаш. 1—11 Магала; 12—18 Сомоторская гора; 19—21, 23—29 Медиаш; 22 Дрымбар-Теляк. (12—18 по Я. Пастору; 19—21, 23—29 по Е. Захарии; 22 по И. Берчу и Ал. Попа). Масштаб разный.

Рис. 4 — Керамика горизонта Магала III. 1—5 из культурного слоя; 6—13 из печи в яме 18.

Рис. 5 — Керамика горизонта Магала III. 1 из культурного слоя; 2 из печи в яме 18.

Рис. 6 — Керамические находки горизонта Магала IV. I из ямы 19; 2, 4—13 из землянки 1; 3 из культурного слоя.

Рис. 7 — Керамические находки горизонта Магала IV. I из ямы 16; 2 из печи в яме 48; 3, 8 — из культурного слоя; 4, 7 печь в яме 85; 5, 6 из печи в яме 23.

SCRIERE CU LITERE GRECEȘTI LA OCNIȚA-VÎLCEA

DE

D. BERCIU

Într-un număr anterior al revistei de față¹ publicam un studiu asupra fragmentelor ceramice din epoca Latène dacică lucrate cu mina sau cu roata, pe care se aflau scrise cu majuscule latine două antroponime — R E B și M A R K(O) — de origine traco-dacică, care sînt de fapt cele mai vechi nume de daci scrise cu litere latine. Am adăugat cu acea ocazie încă două fragmente ceramice (ambele lucrate cu roata), pe care apărea cuvîntul BUR, pe care l-am pus în legătură cu numele tribului burilor daci, menționați de geograful Ptolemeu sub denumirea de *βουριδαυήνσιοι* (Buridavenses) — burii cei care își aveau centrul politic, militar și economic la Buridava. Pe unul dintre cele două fragmente, cel cu profil de cană, pe care îl republicăm acum (fig. 1), la o mai atentă observare s-a

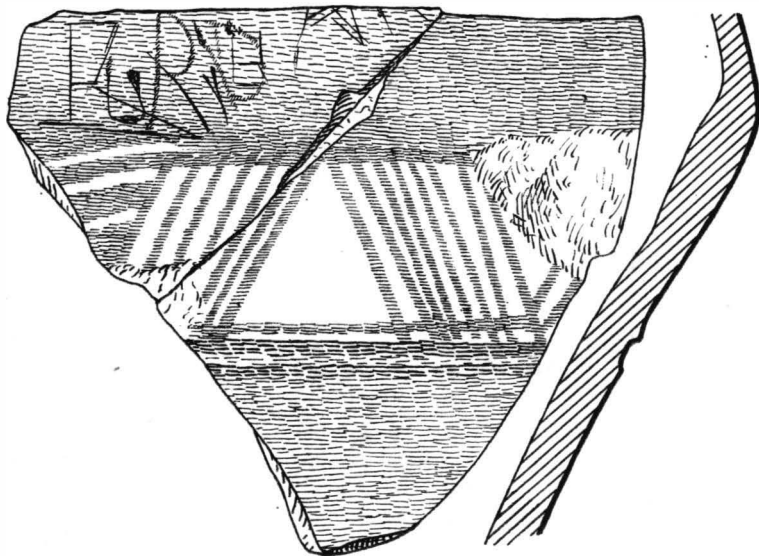

Fig. 1. Ocnița-Ocele Mari, jud. Vilcea. Fragment ceramic purtînd inscripția scrijelată *BURIDAVA* (?).

¹ D. Berciu, SCIV, 4, 24, 1973, p. 611—619. Noi rămînem la părerea că Buridava preromană reprezenta centrul uniunii tribale a burilor daci din zona respectivă și din Argeș, spre deosebire de R. Vulpe care contestă existența unui trib dac cu acest nume (StCl, 5, 1963, p. 223 și urm.; autorul pledează numai pentru tribul germanic al burilor). Părerea adoptată acum de noi și formulată demult ca ipoteză de Brandis și V. Pârvan și-a găsit deplina confirmare prin inscripțiile de pe vase publicate de noi. Denumirea de *Buridavenses* (Buridavensi) dată de Ptolemeu indică tot pe cei ce depindeau de *dava* burilor de centrul acestora,

constatat că în continuarea celor trei litere *BUR* au mai fost scrijelate altele cu intenția poate de a reda cuvântul Buridava. În orice caz, localizarea Buridavei în zona Ocele Mari—Ocnița, jud. Vilcea, precum și locuirea burilor în ținuturile subcarpatice vilcene și ale județului Argeș, din vecinătatea județului Vilcea, rămâne definitiv ciștigată în istoriografia românească.

Dată fiind marea importanță economică pe care o prezenta zona salinelor amintite mai sus și în vremea geto-dacilor, ca și în toate epocile ulterioare, Buridava devenise poate încă din secolul al III-lea și al II-lea î.e.n. centrul unei uniuni de triburi, care i-au dat și denumirea. În secolul I î.e.n. exista sigur o asemenea uniune, în fruntea căreia se găsea în vremea lui Augustus un *basileus*.

În sprijinul acestei afirmații vine și fragmentul ceramic dintr-un mare vas denumit în general „de provizii” (chiup), pe care a fost scris cu un ustensil avînd vârful ascuțit βασιλε(ύς), cînd peretele vasului expus la soare și la vînt nu se uscaser definitiv. Scrierea s-a realizat deci înainte de arderea vasului (fig. 2/2). Din același vas am mai descoperit, în august 1973, încă două fragmente (fig. 2—3), unul reprezentînd partea superioară, de pe care s-a desprins îngroșarea exterioară, care înconjură gura vasului-chiup, precum și un altul care continua pe primul, făcînd parte din umărul vasului și avînd scrise pe el două cuvinte grecești, cu litere majuscule. Cele două fragmente (lipite acum) poartă urme de ardere secundară, pe cînd primul nu prezintă asemenea urme.

Scrierea este în general executată cu grijă, cu singura observație că la literele P și K din cuvîntul ΜΑΡΚ(ΟΥ) se constată o oarecare neîndeminare.

Vasul din care fac parte cele trei fragmente aci prezentate a fost lucrat cu roata; el a fost spart în timpul incendiului edificiului cu fundații săpate în stîncă de pe platoul cetății nr. 1. Scrierea s-a făcut însă, așa cum am mai arătat, cînd vasul era întreg, cu puțin înainte de a fi pus în cuptorul de ars oale. În spărtură, fragmentele au o culoare cenușie-neagră, cu cîte un strat în exterior de culoare cărămizie. Vasul nostru face parte deci din grupa vaselor de „provizii”, de culoare cărămizie. Grosimea peretelui este de 0,02 m. Înălțimea sa nu poate fi precizată. Partea superioară a vasului, spre gît și buză, avea pereți mai groși și buza este îngroșată în exterior cu o bandă de lut, care a și căzut în timpul arderii secundare. Pe buză este o adîncitură albiată (a se vedea profilul, fig. 3). Profilul redă o formă cu umăr rotunjit și corp destul de bombat, dar nu se poate spune dacă se termina într-o formă ascuțită, în felul vasului de la Grădiștea Muncelului cu scrisul celor două ștampile². (Pare a fi avut mai degrabă

pe care romanii îl vor distruge înainte de primul război păstrîndu-i totuși numele pentru castrul de la Buridava romană azi Stolniceni. Evident am putea presupune că *BUR* de pe cele două fragmente ceramice descoperite la Ocnița în 1973 este un antroponim care ar putea sta la baza numirii *Buridava*; vezi prin comparație *Markodava* și *Petrodava* la același Ptolemeu, iar cele două antroponime traco-dace (Mark și Petr) fiind deja documentate pe două fragmente ceramice de la Ocnița și pe o monedă de la Cetățeni-Muscel. Chiar dacă o inscripție ar putea reda numele Buridava (fig. 1), tot nu se poate ignora locuirea în Subcarpații vilcene și în aceia ai jud. Argeș a burilor dacici, prin *Buridavenstol* de la Ptolemeu înțelegînd tot pe aceștia!

² H. Daicoviciu, *Dacta de la Burebista la cucertrea romană*, Cluj, 1972, fig. 55/1—2.

o formă mult apropiată de vasul redat pe Columna Traiană din scena așa-numită a „împărțirii ultimelor rezerve de apă”³). În orice caz, vasul de la Ocnița nu putea fi străin nici ca formă, tehnică și funcțiune de celelalte două vase amintite aci.

Vasul a fost cu grijă lucrat. Suprafața a fost netezită, deși ea este aspră la pipăit, dar aceasta se datorește nisipului și pietricelelor din pastă; sub buza vasului se afla o bandă de striuri relativ adânci făcute cu un ustensil („pieptene”) cu dinți bonți, patru la număr (cele patru reliefuli reprezintă lutul ce s-a ridicat între dinți). Cu același ustensil s-a realizat și banda din striuri paralele din partea inferioară, care corespunde celei superioare și care închide banda decorului în valuri (patru la număr și ele). Această unitate decorativă înconjură desigur întregul vas. Scrierea s-a aplicat pe umărul vasului, sub decorul format din trei benzi. Nu putem însă preciza dacă și scrierea noastră cu litere grecești acoperea de jur împrejur umărul vasului. Din păcate nu putem face deocamdată nici legătura definitivă între cele trei cuvinte grecești și nici nu ne grăbim a formula concluzii definitive asupra semnificației fiecărui cuvânt în parte sau asupra inscripției în totalitatea ei. Totuși, unele presupuneri se pot face încă de acum. Astfel, indiferent dacă primul cuvânt, al cărui început îl avem sigur, nemaexistind nici un alt cuvânt înaintea lui, este în nominativ sau genitiv, are o semnificație istorică deosebită, care trebuie, cred, subliniată și aici cu tărie mai departe.

Cele trei fragmente au fost descoperite de noi în cea mai mare încăpere subterană (nr. 2), împreună cu numeroase fragmente și vase întregi pictate, cu ceramică locală lucrată cu mina, cu importuri romane (oglinză de metal alb, ceramică, vase de sticlă fragmentare și decorate cu benzi colorate, opaiț, fibule etc.), cu arme de fier (vîrfuri de săgeată, de lance, o spadă sfărîmată, pietre de praștie etc.), mari bucăți din pereții construcției, care au fost tencuiți cu lut și apoi zugrăviți, bucăți din vatra rituală și alte numeroase obiecte de pură factură dacică. Încăperea sau groapa amintită mai sus a fost săpată în stîncă. Din vasul cu inscripția în limba greacă nu s-au găsit decît cele trei fragmente. Vasul însă nu a fost depus inițial în încăperea subterană. El se afla poate într-un anumit loc al unei încăperi de la suprafața edificiului de lemn, care a fost distrus — cum s-a arătat — printr-un puternic incendiu, ce a mistuit totul de pe platoul cetății nr. 1. Urmele focului sînt vizibile și pe stîncă de sub fostul edificiu. Majoritatea vaselor au urme de ardere secundară. Chiar fragmentul cu inscripția grecească poartă asemenea urme.

Important pentru fixarea în timp a întregului complex descoperit de noi în 1973 — în care intră și inscripțiile cu litere latine și grecești — este, desigur, asocierea întregului material cu două monede de la Augustus — una de bronz și cealaltă de argint (fig. 4). Acestea datează descoperirile noastre la sfîrșitul sec. I î.e.n. sau cel mai tîrziu în prima decadă a secolului următor. Evident, o atare situație are o valoare deosebită pentru stabilirea cît mai strînsă a cronologiei ceramicii dacice. Ceea ce se poate spune de data aceasta — fiindcă un studiu amănunțit voi întreprinde mai tîrziu — este că scrierea cu litere latine și cea cu litere grecești datează

³ C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, 1966, fig. 60.

pe la sfârșitul secolului I î.e.n. sau în prima decadă a secolului I e.n. Desigur, unele scrieri cu alfabetul latin pot fi și mai vechi. Fără îndoială, deși cercetarea este încă la început, se cuvine a formula unele concluzii și ipoteze ce rămân a fi verificate :

1) Complexul de pe platoul cetății nr. 1 de la Ocnița (foarte probabil și terasele acesteia și cetatea nr. 3) au fost mistuite de un puternic incendiu în vremea lui Augustus. Ne gândim în primul rînd la expediția lui Sextus Aelius Catus din 10—12 e.n., care a putut fi împinsă pînă la poalele Carpaților meridionali, ținînd seama de politica urmată cu atîta perseverență de Augustus. În acea vreme constatăm simptomele trecerii de la orizontul II (respectiv nivelul II) la orizontul III din complexul respectiv.

2) În acea etapă, și desigur mai demult, localnicii cunoșteau și foloseau alfabetul și limba latină și greacă. Inscripția în limba greacă de pe vasul-chiup de la Ocnița este scrisă cu grijă, probabil de către un reprezentant, de data aceasta, al preoțimii sau aristocrației locale, care știa limba greacă și stăpînea tehnica scrierii grecești. Nu poate fi vorba de un olar grec, dacă ținem seama de interpretarea pe care o dăm inscripției.

3) Vasul a fost făcut în vederea unui scop, care nu poate fi în nici un caz acela al păstrării proviziilor, cum nu era nici al celui de la Grădiștea Muncelului sau al celui din scena de pe Columna Traiană amintită mai sus. Vasul nostru, ca și celelalte două, are o funcțiune legată de cult, de religia dacilor, precum și de acumularea de către aceeași persoană a puterii politice, militare, religioase și judecătorești : această persoană era basileul, regișorul sau regele. Vasul de la Ocnița cu inscripție grecească era un vas de cult, iar clădirea în care au fost descoperite fragmentele avea un caracter complex. Numele basileului de la Buridava nu-l cunoaștem cu certitudine în prezent. Este dificil a crede că ar putea fi M a r k. Ar putea fi Dicomes sau un alt regișor din ultimii ani de domnie ai lui Augustus. În orice caz, vasul de la Ocnița este un vas de cult.

4) Prezența cuvintului unui basileu dovedește existența uniunii tribale a burilor dacici din regiunea Subcarpaților vilceni și poate din Argeș, și aceasta la începutul erei noastre, cel mai târziu în ultimii ani ai lui Augustus.

5) Geto-dacii cunoșteau și foloseau în același timp scrierea cu caractere latine și grecești cu mai mult decît un secol înainte de cucerirea Daciei. Avem în vedere populația băștinașă din regiunile extracarpatiche și ne sprijinim aci pe descoperirea din 1973 de la Ocnița—Vilcea. În orice caz, scrierea cu caractere latine, probabil și cunoașterea limbii latine, este mai veche aici decît în ținuturile intracarpatiche.

6) Vasul — *dolium* de la Ocnița ca și cel de la Grădiștea Muncelului cu scriere latină au un caracter de cult și ele au avut aceeași funcțiune, ca și cel similar ca formă din scena 102 de pe Columna Traiană⁴, în care noi vedem acum o altă semnificație. Nu ni se mai pare verosimilă expli-

⁴ *Ibidem*.

Fig. 2. Ociña-Ocele Mari, jud. Vilcea. Fragmente dintr-un *dolium* purtind inscripție în limba greacă.

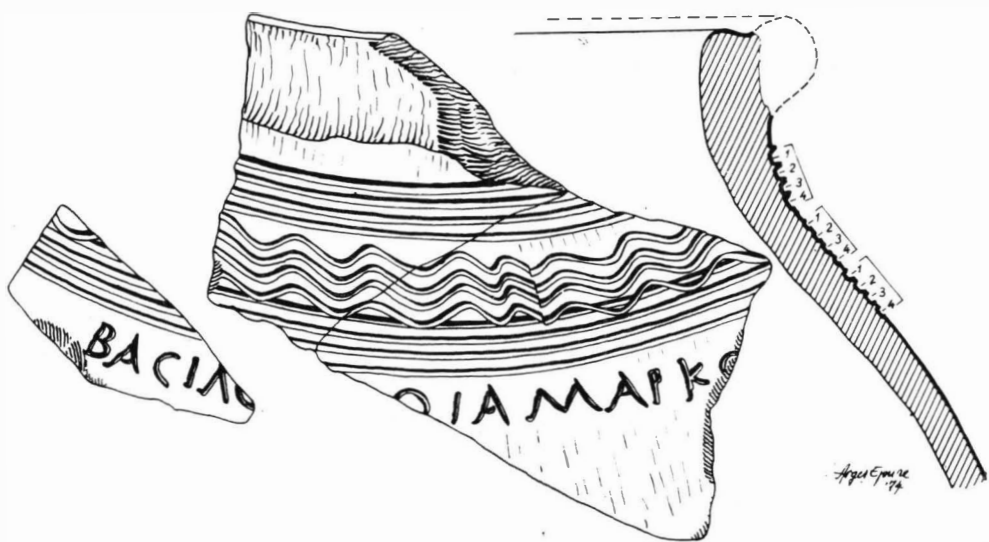

Fig. 3. Fragmente cu profilul vasului de la Ociña.

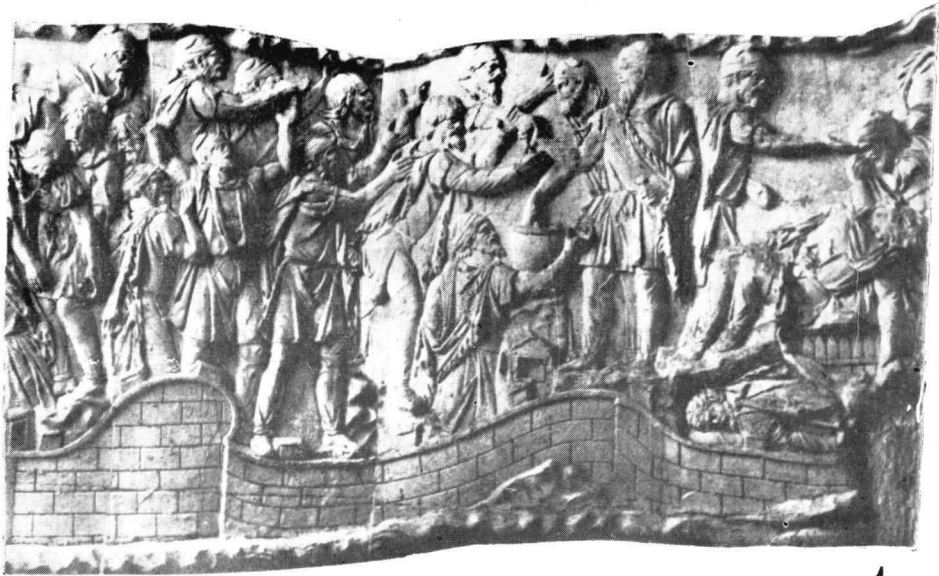

1

2

Fig. 4. Două monețe de la Augustus. 1 de bronz; 2 de argint.

1

2

Fig. 5. 1 Scena 102 (Cichorius) de pe Columna lui Traian; 2 cănița descoperită la Ocnița care este asemănătoare celei folosite de cei doi nobili daci (preoți ?).

cația că ea ar reprezenta „împărțirea ultimelor rezerve de apă”⁵ luptătorilor daci din Sarmisegetuza asediată și pe punctul de a cădea în mâinile romanilor, și nu mai poate fi acceptată, cum s-a și întâmplat de altfel, nici părerea ca această scenă ar reprezenta pe dacii care preferă moartea prin otrăvire, decît să cadă în captivitate. Scena 102 (după Cichorius) este o scenă de cult, la care participă în majoritate reprezentanții aristocrației (tarabostes). Unele personaje sînt cu mâinile în atitudine de adorare a soarelui (vezi colțul din stînga al scenei; fig. 5/1). Vasul din centrul scenei redă aidoma forma vasului cu inscripție grecească de la Ocnița și pe aceea a vasului de la Grădiștea Muncelului (excepție, poate, fundul ascuțit). Un tarabost (preot, basileu?, dar și luptător) este singurul de pe scena respectivă care poartă arma-pumnal (sica) la șoldul stîng, ținîndu-l cu mîna și care pare a fi persoana centrală. Pe figura personajelor scenei este întipărit acel sentiment al extazului, iar nu durerea pe care le-ar fi dat-o setea și nici teama de otrăvă. În mîna dreaptă a celui tarabost cu pumnal se vede clar forma unei căni bitronconice cu o toartă, pe care un comat, căruia i-a fost întinsă, a și atins-o cu degetul mic de la mîna stîngă. În partea dreaptă, nobilul care atinge fruntea unui alt nobil îndurerat purta în mîna dreaptă (a se vedea urmele de pe Columnă!) aceeași cană, similară cu cea redată aci de noi la fig. 5/2, care a fost descoperită în asociere cu inscripția greacă, deci cu vasul — *dolium* sacru. Dar problema aceasta, a scenei 102, va fi tratată de noi mai pe larg cu o altă ocazie. Ne-am oprit aici asupra ei din cauza formei vasului și a înțelesului pe care încercăm să-l dăm celor două cuvinte grecești. Chiar dacă scena ar reprezenta oameni istoviți din lipsă de apă și conștienți de prăbușirea iminentă a Sarmizegetusei, provocînd acea „învocare disperată a zeilor”, cum îmi sugerează R. Vulpe, totuși scena 102 este pentru noi o ilustrare a unui moment solemn și sacru, a împărțirii cu lichidul sfînt și credința în nemurire a dacilor.

7) Dacă termenul ce atestă prezența unui basileu la Buridava dacică rezolvă definitiv problema existenței unei uniuni de triburi (în cazul nostru aceea a burilor), explicația deplină a celorlalte două cuvinte rămîne într-o oarecare măsură încă deschisă. Ion Barnea⁶, propune ca la cele trei litere OIA să se adauge (πρόν)OIA, cuvînt care înseamnă „grijă”, „oblăduire” etc. și care este cuvîntul-cheie al inscripției noastre. Dacă basileus este la nominativ, atunci textul se poate completa așa: βασιλε[ύς] = Regele (prin grija lui Marcus care este foarte probabil în genitiv, intrucît se și vede pe fragmentul nostru o porțiune din litera o, după care va fi urmat υ (Μάρκου). Dacă termenul βασιλέ [ως] era în genitiv, atunci textul trebuia să fi avut înțelesul fie prin grija regelui Marcus, fie prin grija regelui (.) față de Marcus”. Noi încli-

⁵ Cum a fost interpretată și de C. Daicoviciu și H. Daicoviciu (*loc. cit.* și p. 34); a se vedea însă și B. Strong. *La scultura antica*, II, p. 179 („ultima distribuire de apă”); cf. D. Berciu, *Istoria veche a Republicii Populare Române*, București, 1951, p. 202 și nota 242: mai apropiată de interpretarea dată de noi acum scenei 102 (C. Cichorius *Die Reliefs der Trajanssäule*, vol. II și III, Berlin, 1896, 1900) ni se pare aceea a lui V. Pârvan (*Getica*, 1926, p. 21 și 152) care socotea scena respectivă drept „banchetul funebru de la Sarmizegetusa”, ceea ce implică și ideea unei credințe în nemurire prin folosirea unei băuturi sacre.

⁶ Mulțumim și pe această cale colegului I. Barnea.

năm deocamdată pentru prima semnificație ⁷. Cuvîntul grecesc [πρόν]ΟΙΑ corespunde, după părerea noastră, ca semnificație, cuvîntului *per*, de pe vasul de la Grădiștea Muncelului, dar nu în sensul dat de K. Horedt, că el ar indica pe olarul Scorilo, care a făcut vasul, ci că este vorba mai degrabă de o personalitate oarecare, de pildă un mag, un preot sau marele preot chiar, care oficiază un anumit cult, pregătește o băutură „sacră” ca cea din vasul din scena 102 de pe Columna Traiană împărțită în cănițe bitronconice de către trei aristocrați (preoți, probabil). În orice caz scena 102 ce se desfășoară în jurul vasului de cult, inscripțiile în limba greacă de pe vasul de la Ocnița și ștampilele în limba latină și cu litere latine de pe vasul de la Grădiștea Muncelului stau în legătură cu religia dacilor, ca și cele trei încăperi subterane săpate în stîncă de pe platoul cetății nr. 1 de la Ocnița. Acestea ne amintesc, desigur, despre spusele lui Herodot (IV, 94) privind porunca dată de Zalmoxis de a i se face o locuință subterană și care avea de asemenea o locuință, în care primea pe bărbații frunțași și aveau loc banchete și inițieri în credința nemuririi, pe care le împărtășea comesenilor însuși Zalmoxis. Săpăturile de pe platoul cetății nr. 1 de la Ocnița sînt abia la început, iar materialul arheologic și observațiile culese direct pe teren încă nu sînt deplin interpretate sau studiate. Totuși, în fața unei bogății impresionante de material arheologic, a scrierii amintite mai înainte, a fundațiilor săpate în stîncă și a celor trei locuințe subterane (în care s-au găsit suficiente obiecte de cult, precum și idoli magici), ni se conturează, pare că din ce în ce mai clar, imaginea unui edificiu cu caracter mixt, unde latura politică se îmbina cu cea religioasă și militară.

ÉCRITURE AUX LETTRES GRECQUES À OCNIȚA-VÎLCEA

RÉSUMÉ

Dans l'enclos souterrain du plateau de la forteresse n° 1 de Ocnița (v. l'étude antérieure, SCIV, 4, 24, 1973, p. 611—619), il a été recueilli au cours de l'année 1973 trois fragments céramiques d'un grand vase (*dolium*), au corps arrondi et à rebord épaissi. La forme de ce vase est similaire à celle du vase rendu sur la Colonne Trajane (scène 120, d'après Cichorius) ou à celle du vase portant l'estampille aux lettres à caractères latins et en latin : *Decebalus* ; *per Scorilo*, depuis longtemps trouvé à Sarmizegetusa.

L'un des fragments d'Ocnița porte l'inscription BACI Λ (εύς) ; le second — un fragment d'un mot : (ΟΙΑ) et ensuite ΜΑΡΚ(ΟΥ). L'auteur propose, suivant les suggestions du collègue Ion Barnea : (πρόν)ΟΙΑ ΜΑΡΚ[ου] = par les soins de Markes (prêtre ?), et βασιλε[ύς] qui suit un nom que l'on ne connaît pas encore, ou βασιλέ[ως] [πρόν]ΟΙΑ ΜΑΡΚ[ου] = par les soins du roi Markos ; ou βασιλέ[ως]

⁷ Care este mai în spiritul general al inscripțiilor de pe vase. Cuvîntul nostru de la Ocnița βασιλε(ύς) ca și *Decebalus* de pe vasul de la Grădiștea Muncelului pot să nu aibă nici o legătură de construcție a inscripției în întregul ei, ele fiind independente de (πρόν)ΟΙΑ ΜΑΡΚΟ(Υ), respectiv, PER SCORILO, acoperind o semnificație politico-militară, îmbinată cu cea religioasă.

[πρόν]ΟΙΑ ΜΑΡΚ [ου] = par les soins du roi envers Markus. L'auteur se prononce, pour le moment, pour la première lecture. Certes, on pourrait aussi considérer la lecture: Εὔνοια (.) « en don à Markus ». Si le mot βασιλέ [ως] est au génitif, alors il est possible de traduire « de par la bienveillance du roi (.) à l'égard de Markus ».

L'importance de cette écriture en grec, découverte en 1973 à Ocnița, présente plusieurs aspects, dont nous relevons : 1) elle apparaît en même temps que l'écriture en thraco-dace à caractères latins ; 2) la trouvaille est datée au moyen de deux monnaies d'Augustus (des dernières années de son règne) ; 3) l'inscription fait mention d'un roi (βασιλε [ύς]) (dont le nom reste encore inconnu) témoignant qu'il s'agit du roi de l'union des tribus des Bures Daces dont la présence à Ocnița—Buridava est attestée par leur propre écriture.

La destruction des forteresses des Géo-Daces jusqu'à l'intérieur des Carpates Méridionales (Ocnița—Buridava, Polovraci, département de Gorj, Cetățeni—Muscel et aussi, peut-être, Pietroasele—Buzău) dénote que le territoire entre les Carpates et le Danube était entré sous le contrôle direct des Romains, donc sous l'influence croissante de ceux-ci, dès le temps d'Augustus.

L'inscription d'Ocnița, celle de Grădiștea Muncelului (Decebalus per Scorilo), la forme de ces deux vases très semblables au vase de la scène no. 102 (Cichorius), ont donné à l'auteur l'occasion de considérer ladite scène comme une scène de culte, le vase contenant un liquide Bacré (on donne ainsi une nouvelle interprétation de la scène en question : état psychologique des personnages, le personnage qui porte le poignard (*sica*) et qui est, semble-t-il, le grand prêtre, etc.).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Ocnița-Ocnele Mari, dép. de Vilcea. Fragment céramique qui porte l'inscription, incisée *BURIDAVA* (?).

Fig. 2. Ocnița-Ocnele Mari, dép. de Vilcea. Deux tessons de poterie dace (*doltum*) portant une inscription en langue grecque.

Fig. 3. Les mêmes fragments du *doltum* et le profil de celui-ci.

Fig. 4. Les deux monnaies d'Augustus ; 1, en bronze ; 2, en argent.

Fig. 5. 1. Scène 102 (Cichorius) de la Colonne Trajane ; 2. le petit vase semblable au vase des deux nobles daces (prêtres ?).

